

Araştırma Makalesi

Osmanlı Topçuluğunda Hartuç Kesesi Kullanımına Genel Bir Bakış (1772-1838)

Burak Kocaoğlu* - Hakan Doğan**

(ORCID: 0000-0002-0595-7229 / 0000-0002-6447-0218)

Makale Gönderim Tarihi
20.12.2023

Makale Kabul Tarihi
05.02.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kocaoğlu, B.- Doğan, H., "Osmanlı Topçuluğunda Hartuç Kesesi Kullanımına Genel Bir Bakış (1772-1838)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (Mart 2024): 499-537.

APA: Kocaoğlu, B.- Doğan, H. (2024). Osmanlı Topçuluğunda Hartuç Kesesi Kullanımına Genel Bir Bakış (1772-1838). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 499-537.

Öz

Osmanlı Ordusu'nda topun ilk olarak I. Kosova Savaşı'yla kullanıldığı yönünde yaygın bir görüş mevcuttur. Bu savaşı başlangıç olarak kabul edersek nispeten kısa bir süre içerisinde top teknolojisinde Osmanlı Devleti'nin dönemin en önemli devletlerinden birisi olduğunu rahatlıkla ifade edilebilir. Top teknolojisi noktasında rakiplerine karşı üstünlüğünü 16. yüzyıla kadar sürdüren Osmanlı Devleti 1593-1606 tarihleri arasında Avusturya ile yapılan savaşlarda bu üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Ordunun ateş gücünün artırılması adına oldukça esnek bir tutum sergileyen Osmanlı Devleti birçok stratejik malzemenin ülkede sınırları içerisinde üretimine ağırlık vermiştir. Bu

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Kadirli Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türkiye, burakkocaoğlu06@gmail.com.

Assoc. Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Kadirli Social Sciences and Humanities, Turkey.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, hdoğan79@gmail.com.

Assist. Prof. Dr., Kırıkkale University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Turkey.

stratejik malzemelerin başında askeri terminolojide hartuç kesesi olarak da ifade edilen tek kullanımlık barut keseleri gelmiştir. Hartuç kesesi kullanımı atış sırasında fazla veya eksik barut kullanımından kaynaklanan sorunların önüne geçtiği gibi ateş gücünün devamlılığını da sağlamıştır. Bu çalışmada 1772-1838 tarihleri arasında hartuç kesesinin üretim aşaması, üretim aşamasında yaşanan sorunlar ve devletin sorunlara çözüm arayışları ve hartuç kesesinin yoğun olarak kullanıldığı alanların neler olduğu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hartuç, Barut, Ordu, Donanma, Top.

An Overview of the Use of Cartridge in the Ottoman Artillery (1772-1838)

Abstract

There is a widespread opinion that cannon were first used in the Ottoman Army at the Battle of Kosovo I. If we take this war as the beginning, it can be easily stated that the Ottoman Empire became one of the most important states of the period in cannon technology in a relatively short period of time. The Ottoman Empire, which maintained its superiority over its rivals in cannon technology until the 16th century, started to lose this superiority during the wars with Austria between 1593-1606. At this point, the Ottoman Empire, which displayed a very flexible attitude in the name of increasing the firepower of the army, focused on the production of many strategic materials within the borders of the country. One of the most important of these strategic materials was disposable gunpowder pouches, also referred to as hartuç pouches in military terminology. The use of cartridge not only prevented problems arising from the use of excess or deficient gunpowder during firing, but also ensured the continuity of firepower. In this study, the production phase of the cartridge between 1772 and 1838, the problems encountered during the production phase, the state's search for solutions to these problems, and the areas where the cartridge was used extensively are discussed.

Keywords: Cartridge, Gunpowder, Army, Navy, Cannon.

Giriş

I. Kosova Savaşı'yla birlikte Osmanlı Ordusu'nda top kullanılmaya başlanmış olup ateşli silahlar alanında önemli ilerlemeler sağlanmıştır.¹ Kısa süre içerisinde zor ve engebeli arazilerde bulunan kalelerin kuşatılmasında kullanılacak olan topları, seyyar dökümhanelerde

¹ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yay. Haz. Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 119.

yapabilecek bilgi birikimine ve teknoloji düzeyine ulaşmış olan Osmanlı Devleti, bu alanda Avrupalı devletlerden ileri bir seviyede bulunmuştur.² Özellikle Fatih Sultan Mehmed döneminde İstanbul'un fethi sırasında kullanılan topların tahribat gücü diğer devletlere örnek teşkil etmiştir. Osmanlı'nın ateş gücü, Çaldıran, Mercedabık, Ridaniye ve Mohaç savaşlarında³ kendisini iyiden iyiye göstermiş olup, Kanuni Sultan Süleyman döneminde zirve noktasına çıkmasına⁴ karşın, ilerleyen zamanlarda teknolojik üstünlük Avrupa'ya geçmiştir. Avusturya ile yapılan savaşlarda⁵ Osmanlı ateş gücünün Avusturya'nın ateş gücü karşısında geri kalmaya başladığı görülmüş, ordunun ateş gücünü arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu noktada ordunun ateş gücünü arttırmak için Baruthâne-i Âmire, Selanik, Gelibolu ve Azadlu⁶ gibi baruthaneler başta olmak üzere ülke içerisinde bulunan baruthanelerde bol ve kalitesi yüksek çeşitli türden barut üretilmesi gerekmiştir. Üretimi tamamlanan barut, başta sefer sırasında birlikte orduyla sevk edilen toplar olmak üzere adeta ülkenin sinir uçları olarak adlandırabileceğimiz kalelerde⁷ ve Osmanlı karasularında ülke güvenliğini sağlamakla görevli donanma gemilerinde kullanılmak üzere hartuç keselerine doldurulmuştur.

İtalyanca silindir ya da huni metal kap veya kağıt kese anlamına gelen "cartuccia" kelimesinden türetilen⁸ ve Osmanlı askeri terminolojisinde bir atımlık barutun konulduğu muhafazayı ifade etmek için kullanılan

² Salim Aydı, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, T.T.K., Ankara, 2006, s. 44.

³ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, Timaş, İstanbul, 2015, s. 139-140.

⁴ Gilles Veinstein, "Büyükülüğü İçinde İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.I, (Yay. Yön. Robert Mantran), Say Yayınları, İstanbul, 1991, s. 238.

⁵ 1593-1606 Avusturya-Osmanlı Savaşı.

⁶ III. Selim döneminde Baruthâne-i Amire ve İstanbul'da Küçük Çekmece yakınlarında faaliyete geçen Azadlu Baruthânesi'nde İngiliz ve Hollanda'dan satın alınan barutun kalitesinde, ihtiyacı karşılayacak düzeyde üretim sağlamıştır. Bu sebeple Selanik ve Gelibolu'da faaliyet gösteren baruthanelerin yerini zamanla Azadlu Baruthânesi almıştır. Virgina H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (Çev. Gül Çağlı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 204.

⁷ Mahir Aydın, "Kaleler", *Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.30-31

⁸ Yasemin Demircan, "1720 Tarihli Tahrir Defterine Göre Nakşa Adası'nda Yapılan Düzenlemeler ve Reâyânın Durumu", *Bellekten*, 73/268 (2009), s. 677.

hartuç⁹ genellikle kese şeklinde üretildiği için hartuç kesesi veya kartuş olarak da adlandırılmıştır. Bir demir çubuk vasıtasıyla topun dibine itilen ve bir nevi ordunun ateş gücünün devamlılığını sağlayan bu malzeme sayesinde¹⁰ topa kapasitesinden fazla veya eksik barut doldurulmasının önüne geçilerek yaşanabilecek patlama vb. gibi olası sorunların önü alınmıştır.¹¹ Bununla birlikte yoğun bir şekilde Osmanlı Ordusu'nda kullanılan hartuç kesesinin belirli bir standartı olmayıp kullanıldığı topun türü ve balistik özelliklerine göre Tophâne-i Âmire, Baruthâne-i Âmire ve Cebahâne-i Âmire'nin koordineli bir şekilde çalışmasıyla üretilmiştir.

Hartuç Kesesinin Üretimi ve Yaşanan Sorunlar

Hartuç kesesinin üretim aşamasından ağırlıklı olarak Tophâne-i Âmire sorumlu tutularak kesenin üretimi Tophâne-i Âmire'ye gelen yazıyla başlamıştır. İlgili askeri birimlerden gelen talep yazılarında ilk olarak hartuç kesesinin hangi sahada kullanılacağı belirtilmiştir.¹² Bu noktada kale ve sınır muhafazası, savaş alanı ve talim gibi alanlar karşımıza çıkmaktadır. Kesenin kullanım alanı belirtildikten sonra hangi tür top için kesenin hazırlanacağı üzerinde durulmuştur. Çalışma dönemimiz içerisinde Osmanlı Ordusu'nda kullanılan toplar namı diğer genişliğinin ölçü değerine göre değil attığı merminin kıyye cinsinden (1 kıyye:1282 gram) ağırlığına göre sınıflandırılmıştır.¹³ Ancak belgelerde sıklıkla kıyye ve çap ifadeleri birlikte kullanılmıştır. Genel olarak ordu içerisinde farklı türden toplar kullanılmış olmasından ötürü ihtiyaç duyulan hartuç keselerinde bir standartlaşmaya gidilememiştir. Bu konuda oldukça esnek bir üretim kabiliyetine sahip olan askeri üretim tesislerinde standart bir boyutta hartuç kesesi üretimi yerine topun çapı

⁹ Mehmet Zeki Pakalın, "Hartuç", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 750.

¹⁰ Matthew Bennett-vd., *Dünya Savaş Tarihi Erken Ortaçağ Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler 500-1500*, C.1, (Çev. Özgür Kolçak), Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 203.

¹¹ Salim Aydüz, *a.g.e.*, s. 446-447.

¹² BOA. C.AS. 958/41633. H.1217/M.1802, Rumeli canibinde topçular, Levent Çiftliği ve Üsküdar Ocaklarına memur kılınan askerlerin maiyetinde mevcut olan toplar için Tophâne-i Mamure'den 2100 adet sürat hartucu, 400 adet obüs hartucu ve olmiktar mühimat-ı sairenin teslim edildiği yazılmıştır.

¹³ Fatih Tetik-Serdal Soyuer, "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş, İstanbul, 2017, s. 143.

ve balistik özelliklerine göre üretim anlayışı benimsenmiştir. Gelen taleplere baktığımızda ağırlıklı olarak ordunun çeşitli sınıflarında yoğun olarak kullanılan obüs, sürat, balyemez topları ve az sayıda kolomborne türünden toplar için 0,5'ten 14 kıyye veya çap olarak ebadı belirtilen hartuç keselerinin hazırlanarak gönderilmesi istenmiştir.¹⁴ Topun fiziksel ve balistik özellikleri belirtildikten sonra istenilen tür ve ölçüde hartucun imali için gerekli malzemelerin teminine girilmiştir. Üretim aşamasında ilk olarak hartuç kesesinin hangi tür malzemeden imal edileceğine karar verilmiştir. Ağırlıklı olarak çeşitli tür ve kalitedeki tirşe, kağıt ve keçeden hartuç kesesinin üretimi sağlanmış olsa da kimi zaman donanmaya ait gemilerin kirpası adı da verilen yelken bezlerinden de üretim sağlandığı olmuştur.¹⁵ Gerekli tirşe ve kâğıdın temini noktasında Cebehâne-i Âmire sorumlu olsa da ihtiyaç halinde Tersâne-i Âmire'den de malzeme talep edilmiştir. Ancak devlete ait depolarda yeterince hartuçluk malzeme olmadığı durumlarda üretimin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi ve bir zafiyetin yaşanmaması adına ihtiyaç olan malzeme mübâyaa edilmiştir.¹⁶ Bu açıdan İstanbul'daki çeşitli vakıflara bağlı olan Tophane, Eyüp ve Yedikule Debbaghâneleri'nden¹⁷ tirşe ve Kasapbaşı marifetiyle piyasa fiyatının altından bir rakamla tüccarlardan veya sadece devlete üretim yapmak için faaliyetlerini sürdüren yarı özel olarak adlandırabileceğimiz tesislerden kösele vb. gibi malzemeler temin

¹⁴ BOA. AE.SSLM.III. 10/473. H.1206/M.1792, Ordu-yı Hümâyün ile 25 kapaklı cebehane arabalarına konulacak hartuçlardan başka sair mühimmatın yüklenmesi için 61 kıta camus arabasına muhtaç olduğu bildirilmiştir. 25 kapaklı cebehane arabasına yüklenecek Frengi şali hartuçların miktarı şu şekildedir. 9 kıyyelik 100 adet, 14 kıyyelik 10 adet, 3 kıyyelik 50 adet, 1,5 kıyyelik 1500 adet, 8 kıyyelik 80 adet obüs hartucu, 5 kıyyelik 120 adet obüs hartucu ve bunlardan başka 9 kıyyelik 100 adet, 8 kıyyelik 30 adet, 3 kıyyelik 20 adet, 1 kıyyelik 600 adet, 0,5 kıyyelik 400 adet olmak üzere toplamda 1150 adet yapılmış kağıt hartuç ile 64 adet hartuç çantası yüklenmiştir.

¹⁵ BOA. C.AS. 713/29925.

¹⁶ BOA. C.AS. 311/12852. H.1186/M.1772, Ordu-yı Hümâyün tarafından Sefer-i Hümâyün için lazım olan Frengi şali hartuç ve çeşitli türden malzemelerin Topçubaşı Mehmed Emin Ağa tarafından talep edildiği bunun üzerine Tersâne-i Âmire'den 3 çapta 5000 frengi şali hartuç, 1,5 çapta 5000 frengi şali hartuç, 1 çapta 5000 frengi şali hartuç ve 0,5 çapta 3000 frengi şali hartuç gönderilmiştir. Bundan başka ihtiyaç olan 3900 frengi şali hartuç 110 akçe birim fiyattan mübâyaa edilmiş olup toplamda 1 kuruş 160 çürük akçe hesabıyla 2681 kuruş ödenmiştir.

¹⁷ Zeki Tekin, "İstanbul Debbaghâneleri", OTAM, 8 (1997), s. 350-351.

edilmiştir.¹⁸ Çalışma dönemimiz içerisinde kara ve deniz kuvvetleri için çeşitli boyutta mübâyaa edilen hartuçların birim fiyatları şu şekildedir.

Sene	Tür ve Adet/Zira/Top	Birim Fiyat
H.1186/M.1772 ¹⁹	frengi şali: 3900	110 çürük akçe ²⁰
H.1197/M.1783 ²¹	frengi şali: 625	82 sağ akçe ²²
H.1197/M.1783 ²³	frengi şali: 4500	82 sağ akçe
H.1199/M.1785 ²⁴	frengi şali: 300	110 çürük akçe
H.1201 M.1787 ²⁵	frengi şali: 300	82,5 sağ akçe
H.1205/M.1791 ²⁶	hartuç: 500 zira (donanma)	82,5 sağ akçe
H.1215/M.1801 ²⁷	kağıt hartuç: 210 top (donanma)	420 para
H.1220/M.1806 ²⁸	tirşe hartuç: 13.895 (donanma)	12 sağ akçe
H.1247/M.1832 ²⁹	tirşe hartuç: 3700 (donanma)	4 para
H.1251/M.1836 ³⁰	tirşe hartuç: 1200 (donanma)	12 sağ akçe
H.1252/M.1836 ³¹	tirşe hartuç: 7000 (donanma)	4 para
H.1253/M.1837 ³²	tirşe hartuç: 6200 (donanma)	4 para

¹⁸ BOA. C.AS. 905/39031. H.1201/M.1787, Beyoğlu ve Sadabad'a teşrif-i Hümayun vukuunda ve evkat-ı sairede sūratçı neferlerinin talimlerinde kullanılacak 1500 adet frengi şali hartuç, 3000 adet teneke falya, 1500 adet ağaç plastorpa, 1500 adet yuvarlak, 50 adet ahen kollu tomar ve mühimmat-ı saire Tophâne-i Âmire'den, 5 vukıyye İsveç ve 25 vukıyye fitil-i mısırinin Cebehâne-i Âmire'den ve 6 vukıyye güherçilenin Baruthâne-i Âmire'den gönderilmesinden sonra bakaya kalan tedarik edilen mühimmatın bedeli ve amele ücreti olan 566,5 kuruşun (1 kuruş:120 akçe) Başmuhasebeye kaydedildiği ifade edilmiştir. Buna göre alınan malzemelerin arasında 82,5 akçeden 300 adet şali hartuç, 5 akçeden 1500 adet ağaç plastorpa ve 300 akçeden 50 adet ahen kollu tomar yer almıştır.

¹⁹ BOA. C.AS. 311/12852.

²⁰ 1 kuruş : 160 akçe.

²¹ BOA. C.AS. 1171/52159.

²² 1 kuruş : 120 akçe.

²³ BOA. C.BH. 69/3270.

²⁴ BOA. C.AS. 1088/48004.

²⁵ BOA. C.AS. 905/39031.

²⁶ BOA. C.BH. 53/2502.

²⁷ BOA. C.BH. 169/7952.

²⁸ BOA. C.BH. 200/9371.

²⁹ BOA. C.BH. 76/3628.

³⁰ BOA. C.BH. 77/3689.

³¹ BOA. C.BH. 44/2095.

³² BOA. C.BH. 50/2398.

Ele aldığımız dönem içerisinde mübâyaası yapılan hartucun türü ve miktarında bir dalgalanma söz konusudur. Bunda şüphesiz ki dönemin siyasi konjonktürünün de etkisi olup savaş vakitlerinde her zamankinden daha yüksek miktarda hartuç temin edilmiştir. Bu noktada bizim tespit edebildiğimiz alımların dışında hartuç mübâyaasının yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Hartuç adedinde yaşanan dalgalanmaya rağmen miri fiyatın yatay bir seyir olup özellikle donanma için debbağhanelerden temin edilen tirşenin birim fiyatının daha düşük seviyede olduğunu görmekteyiz.

Hartuçluk malzemenin temin edilmesinden sonra imalat aşamasına geçilmiştir. İmalat aşaması sırasında özellikle kağıttan üretilecek olan hartuçların yapıştirilmesinde çeriş adı verilen bir tür yapışkan kullanılmış olup kağıt hartucun temini sırasında bu yapışkanın da gönderilmesi istenmiştir.³³

Kesenin imal edilmesinin ardından sonra kesenin içine barut doldurulması aşamasına geçilmiştir. Üretimin bu safhasında Tophâne-i Âmire'den Baruthâne-i Âmire veya Cebehâne-i Âmire'ye istenilen bartun türünü ve miktarını belirten bir yazı gönderilmiştir. Şayet depolarda istenilen miktarda barut varsa barutun sevkiyatı sağlanmıştır.³⁴ Çoğu zaman hartuç keseleri dolu bir vaziyette istenilen bölgelere gönderilmiş olsa da kimi zaman durumun aciliyeti, nakliyenin zorluğu veya eldeki barut miktarının yetersiz kalması gibi nedenlerden ötürü hazırlanan hartuç keseleri boş bir şekilde gönderilmiştir. Boş bir şekilde sevki sağlanan keselerin dolumu gittiği noktada yapılmış olsa da

³³ BOA. C.AS. 944/40969. H.1203/M.1789, Topçubaşı tarafından gönderilen yazıda, maiyetinde olan toplar için 20 deste hartuç kâğıdı, 2 kıyye çeriş, 5 deste fitil mısri, 200 adet humbara tapası, barutu sarmak için 5 adet keçe ve barutu hıfz için 1 adet sekban çergesi istenmiştir.

³⁴ BOA. C.AS. 947/41090. H.1216/M.1801, Dimyat canibinde gönderilen obüs toplarının cepthane sandıklarında mevcut bulunmak için imal olunacak hartuç ve humbaralara doldurulacak 4 varil barutun Cebehâne-i Âmire'den gönderilmesi istenmiştir.

bölgedeki barut miktarı keseleri doldurma konusunda yetersiz kaldığı durumlarda barut için ayrıca bir talepte bulunulmuştur.³⁵

Genel olarak hartuç kesesi üretimine baktığımızda çok büyük bir sorun yaşanmasa da her üretim aşamasında olduğu gibi ufak tefek sorunlar da ortaya çıkmıştır. Bu konuda yaşanan sorunların başında istenilen sayıda hartuç kesesinin hazır olmaması gelmiştir. Yapılan yazışmalarda hazır olan kese sayısı, şayet eksik varsa bunun kaç adet olduğu ve eksik miktarın kaç gün içerisinde üretilerek sevkiyatın gerçekleştirilebileceği üzerinde durulmuştur. Bu soruna örnek olarak H.1224/M.1810 tarihli yazışmayı verebiliriz. Ordu-yı Hümâyün için lazım olan, hartuç, ağaç plastorpa, ahen kollu tomar, teneke falya, fitil, humbara vb. gibi malzemelerden kaç adede ihtiyaç olduğu, kaçının depolarda mevcut olduğu ve peyderpey hazırlanan malzemenin miktarını gösteren deftere bakıldığında,

-Sürat topu için 1,5 çapında 30.000 adet şali hartuç istenmiş olduğu ancak bunun 23.850 adedinin hazır olduğu geri kalan 6150 adedinin hazırlandığı,

- Obüs için 7 çapında 20.000 adet şali hartucun hazır olduğu
- Kolomborne 9 çapında 10.000 adet şali hartucun hazır olduğu
- Balyemez topu için 3 çapında 20.000 adet şali hartucun hazır olduğu
- Balyemez topu için 5 çapında 20.000 adet şali hartucun hazır olduğu
- Cebehane arabalarının gözleri için 3080 adet beyaz keçeden hartuç kesesinin hazır olduğu
- 72 büyük, 80 orta ve 80 küçük kilidin hazır olduğu

- Hartuçlar için 144 adet çanta istenmiş olup bunun 24 adedinin hazır olduğu 140 adedinin de hazırlandığı belirtilerek başta şali hartuç olmak üzere hazırlanmakta olan malzemelerin Reşid Efendi marifetiyle 15 gün içerisinde teslim edileceği ifade edilmiştir.³⁶

³⁵ BOA. C.AS. 392/16184. H.1225/M.1811, vuku bulan muharebede hartuç imali için Ordu-yı Hümâyün cebhanesinden ceste ceste ahz olunan 126 varil barut-ı siyah, 2325 deste fişeng (16 sandık) ve sair mühimmatın teslim alındığı belirtilmiştir.

³⁶ BOA. TS.MA.d. 7213.

Hartuç üretimi sırasında yaşanan bir diğer sıkıntı da kese yapımında kullanılacak malzemelerin kalitesinin düşük veya istenilen çapta kese üretimine uygun olmaması gelmektedir. Üretimin bu aşamasında erbab-ı vukuf denilen işinde uzman kişilerin görüşü alınarak eldeki malzemenin üretime uygun olup olmadığına karar verilmiştir. Şayet olumsuz bir görüş bildirilirse üretim için yeniden malzeme temini yoluna gidilerek eldeki malzemenin de kamu zararına sebep olmadan elden çıkartılması veya çeşitli askeri malzemelerin üretiminde kullanılması istenmiştir. Bu duruma H.1246/M.1831 tarihindeki malzeme kalitesinden ötürü yaşanan aksamayı örnek verebiliriz. Tophâne-i Âmire Nazırı müteveffa Süleyman Efendi'nin isteğiyle hartuç imali için mühimmat-ı harbiye ambarı'ndan 3742 top kâğıdın Tophâne-i Âmire'ye teslim olunarak irad kaydedildiği belirtilmiştir. Mezkûr kağıttan şimdiye kadar 268 topu bazı mahallere sarf olunduğu, 3474 top kağıt kalmasına rağmen hartuçluk kağıt talep ve mübâyaa edildiği, erbab-ı vukufa göre kağıdın sagir ve inceden olduğundan hartuç yapımına uygun olmadığı ve ambarda beyhude durmakta olduğu bu durumda kağıdın bir yere sarf olmadan ambarda çürüyeceğinden mezkûr kağıdın harbiye ambarı'na teslimi ve onlarında bu kağıda ihtiyacı olmaması halinde değeri bahasıyla taliplerine verilmesi ve paranın irad olarak kaydedilmesi istenmiştir. Numune olarak gönderilen hartuçluk kağıtların ne suretle mübâyaaası gerekiyorsa onun yapılması istenmiştir. Yapılan yazışmalarda kalan kâğıdın nevresim veya Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusu için imal olunan fesler için kullanılmak üzere ambara teslim edilmesi istenmiştir.³⁷ Malzeme kalitesizliğinden kaynaklanan sorunlar dışında üretim aşaması sırasında yapılan hatalı işlemlerden dolayı da malzemenin zayi olmasından kaynaklı sorunlar yaşanmıştır. Bu gibi durumlarda zayi olan miktar belirtilerek ihtiyaç olan miktar zaman kaybedilmeksizin ilgili makamlardan talep edilmiştir. H.1203/M.1789 senesinde Ordu-yı Hümâyün tarafından istenen 18.000 adet keçe hartuç kesesinin yapımı için 3110 adet beyaz keçenin gerekli olduğu, bundan akdem Tophane'de bulunan 877 adet keçenin kesildiği ancak bunun 252 adedinin kullanılmayarak 625 adedinin kullanıldığı, bununla birlikte toplam 2485 beyaz keçeye ihtiyacın olduğu bu miktarın

³⁷ BOA. C.AS. 110/4964.

Başmuhasebe'ye kaydedilerek Cebehâne-i Mamure'den verilmesi talep edilmiştir.³⁸

Hartuçluk kese malzemesinin kalitesi veya hatalı üretimi dışında barut yetersizliğinden kaynaklı sorunlar da yaşanmıştır. Özellikle savaş vakitlerinde ordunun çeşitli birimlerinde kullanılacak hartuç keselerinin doldurulması için yüklü miktarda barut gönderilmiş olsa da gönderilen miktarın ihtiyacı karşılama noktasında yetersiz kaldığı durumlar da olmuştur. Bu gibi durumlarda ilk olarak daha önceden gönderilen barutun miktarı ve nerede harcandığından bahsedildikten sonra yeni talep edilen barutun miktarı ve hangi türden hartuç üretiminde kullanılacağı belirtilerek şayet istenilen miktarda barutun gelmemesi halinde hartuç üretiminin aksayacağı net bir şekilde ilgili makamlara bildirilmiştir.³⁹

Çalışma dönemimiz içerisinde ordunun modernleştirilmesi adına ihtiyaç duyulan silahların birçoğu yurtdışından ithal edilmiş⁴⁰ olsa da hartuç kesesi üretimi noktasında devlet dışı bağlı kalmadan kendi kendisine yetebilecek düzeyde ihtiyacı olan malzemeleri ülke içerisinden temin edebilme kabiliyetini göstermiştir. Bu durum devletin elini stratejik açıdan güçlendirmiş olduğu kadar yüzbinlerce kuruşun da ülke içerisinde kalmasını sağlamıştır. Hartuç kesesinin üretimi ve nakli noktasında büyük bir sorun yaşamayan Osmanlı Ordusu'nda kimi zaman savaş sahasında mağlup edilen düşman birliklerinin ardında bıraktığı hartuç keseleri de gerekli sayım ve inceleme yapıldıktan sonra kullanılmak üzere ilgili mahallere nakledilmiştir. 1787-1791 Osmanlı Avusturya Savaşı sırasında ele geçirilen mühimmatın nakli meselesi bu

³⁸ BOA. C.AS. 219/9333.

³⁹ BOA. C.AS. 414/17153. H.1245/M.1829, Asakir-i Hassa piyade taburları maiyetinde olan toplar için Tophâne-i Âmire'de imal edilecek 800 adet gülleli obüs ve sürat hartucunun lazımesi için 700 vukkiye barutun gönderilmesi Tophâne-i Âmire Nazırı tarafından istenmiştir. Ancak Cebehâne-i Âmire'den bundan önce Asâkir-i Hassa maiyetinde olan kapaklılara konulacak hartuçların imali için 1000 vukkiye barutun gönderildiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Tophâne-i Âmire Nazırı 1000 vukkiye barutun önceki hartuçların imalinde kullanıldığını bu sefer talep edilen barutun obüs ve sürat hartuçları için kullanılacağını belirterek bu hartuçların imali isteniyorsa barutun gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir.

⁴⁰ Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğ'unda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 133-134.

duruma güzel bir örnektir. H.1203/M.1788 tarihinde Vidin muhafızı, cebecibaşı ve topcubaşına gönderilen hükümdede, İnik nam mahalın ele geçirilmesiyle çıkan Nemçekari malzemelerden başka 577 adet hartuç, 225 adet mehtap vesaire malzemenin arabalarla Vidin'deki Tophâne'ye mi yoksa Cebehane'ye mi nakil olduğunun araştırılarak açığa çıkartılması ve her ne bulunursa hızlı bir şekilde Ordu-yı Hümâyün'a nakledilmesi istenmiştir.⁴¹

Sevkiyat ve Güvenlik Meselesi

Devlete ait askeri üretim tesislerinde imal edilen veya mübâyaa yoluyla temin edilen hartuç keselerinin nakliyesi önemli konuların başında gelmiştir. Genellikle yapılan nakliyelerde hartuç kesesi dışında teneke falya, ağaç plastorpa, yuvarlak, ahen kollu tomar, fitil ve mehtap gibi top atışı sırasında ihtiyaç duyulan malzemeler yer almıştır.⁴² Genel olarak İstanbul ve çevresindeki askeri yerleşkelerde kullanılacak olan hartuç kesesinin naklinde bir sorun yaşanmazken nispeten İstanbul'a uzak askeri yerleşkelere veya cephe hattına gönderilecek hartuç konusunda bazı sıkıntılar yaşanmıştır.⁴³ Kara ulaşımının tamamen insan ve hayvan gücüne dayalı olarak yapıldığı bir dönemde karayoluyla malzemelerin sevki noktasında güzergâh boyunca yol güvenliğinin sağlanması ve mevsimsel etkilerin en aza indirilmesi gibi birçok etken dikkate alınarak malzemenin eksiksiz bir şekilde istenilen bölgeye sevki

⁴¹ BOA. C.AS. 1194/53400.

⁴² BOA. C.BH. 69/3270. H.1197/M.1783, Hasköy Karhanesi'nde 1,5 çapındaki 60 adet sürat topunun lazımesi için karhane-i mezbure nazırı Seyid Mustafa Efendi nezareti ve Humbaracıbaşı Resmi Mustafa Efendi marifetiyle inşalarına ferman buyrulan, frengi şali hartuç, teneke falya, mehtap ve mühimmat-ı sairenin defteri hazırlanmıştır. Hartuçların doldurulması için Cebehâne-i Âmire'den 1538 adet beyaz keçe, 45 vukiyye barut ve 240 vukiyye fitil-i misri; Tophâne-i Mamure'den 300 adet kol tomarı, 60 adet manivela-ı sürat ve 380 adet sütun-ı talik; Baruthâne-i Âmire mevcudundan 288 vukiyye kal olmuş güherçile ve Tersâne-i Âmire Yuvarlak Karhanesi'nden Usta Ömer marifetiyle 1,5 vukiyyeden 15.000 adet yuvarlak teslim edilmiştir. Ayrıca bu malzemelerin dışında mübâyaa lazım gelen malzemenin bedeli ve amel ücreti 8130 kuruş ödenmiş olup, adedi 82 akçeden (sağ akçe) 4500 adet frengi şali hartuç ve adedi 450 akçeden 180 adet hartuç çantası mübâyaa edilen malzemelerin arasında yer almıştır.

⁴³ BOA. C.AS. 521/21768. H.1237/M.1821, Bosna Valisi Ali Celal Paşa'nın talebi üzerine İstanbul'dan Bosna'ya gönderilecek 1,5 çapında 1000 adet sürat hartucu, 5 çapında 500 ve 7 çapında 500 olmak üzere toplamda 2000 adet hartuç ve 100 adet sekban çerğesinin sorunsuz bir şekilde nakledilmesi için Çekmece-i Sağır'den Bosna'ya kadar güzergâh üzerindeki ayan ve zabıtana hüküm gönderilmiştir.

amaçlanmıştır.⁴⁴ Güzergâh boyunca yer alan bölgelerin başta kadısı olmak üzere ileri gelenlerine sevkiyatın sorunsuz bir şekilde sağlanması adına gerekli emirler gönderilerek⁴⁵ ihtiyaç halinde sevkiyat için gerekli olan vasıtaları temin etmeleri istenmiştir.⁴⁶

Güzergâh boyunca ilgililere gerekli uyarılar yapıldıktan sonra hartucun sevki sırasında kullanılacak malzemelerin temin edilmesi gerekmiştir. Bu noktada ilk olarak depolarda kullanıma hazır çeşitli boyuttaki sandıkların ve hartuç çantalarının tespitine çalışılmıştır. Eldeki çanta ve sandıkların sayı veya kondisyonlarının sevkiyat konusunda yetersiz olduğuna karar verilirse zaman kaybetmeden gerekli olan malzemeler Cebehâne-i Âmire'den temin edilerek üretime başlanmıştır.⁴⁷ Şayet üretim konusunda bir sıkıntı yaşanırsa doğrudan ihtiyaç duyulan malzemenin mübâyaası miri fiyattan yapılmıştır.

Hartuçların doldurulacağı çanta ve sandıkların temininden sonra nakliye sırasında kullanılacak arabaların durumuna sıra gelmiştir. Çanta ve sandıkta olduğu gibi ilk olarak eldeki araba sayısına ve kondisyonuna bakılarak sevkiyat sırasında kaç arabaya ihtiyaç duyulacağı üzerinde

⁴⁴ BOA. C.AS. 462/19292. H.1231/M.1816, Şumnu'da bulunan topların lazimesi için 400 adet obüs hartucu, 400 adet humbara danesi ve 4 adet nişangahın Tophâne-i Âmire'den sefiyeyle bir zaiyata uğratılmadan teslim edilmesi istenmiştir.

⁴⁵ BOA. AE.SMHD.II. 49/3171. H.1224/M.1809, Ordu-yı Hümâyün'da bulunan ecnas toplara ait mühimmatların tamamlandığı ancak Tuna sevahilindeki kaleler, Niğbolu, Yergöğü ve sair mahallerde mevcut bulunan topların mühimmatlarının bundan akdem vukubulan muhaberelede kullanıldığı, bu sefer Silistre'de vukubulan muharebelerde ekseri çarha topları kullanıldığından peyderpey külliyyatlı mühimmat irsal olunduğundan, ihtiyaten 5000 adet çapı 1,5'luk şali hartuç, 5000 adet çapı 1,5'luk ağaç plastorpa ve 5000 adet yuvarlağın Edirne mevcudundan tertib edilerek serian irsali için Edirne Bostancıbaşı Vekili Ahmed'e bir kıta hüküm gönderilmiştir. Ayrıca mühimmatın gönderilmesi sırasında yol üzerinde bulunan her bir kazadan gerekli arabaların temin edilmesi konusunda kadılara ve ayanlara emr-i şerif gönderilmesi de istenmiştir.

⁴⁶ BOA. C.AS. 988/43115. H.1197/M.1783, Edirne Kadısı, Edirne Bostancıbaşı ve Edirne cizyedarına gönderilen hükümde, Rumeli Valisi Mehmet Paşa'nın maiyetine gönderilmek üzere Bostancıbaşı marifetiyle tedarik olunan 40 bargir ve Sofya'ya nakledilen 5 kıta sürat topu ve 5 kıta arabanın, Edirne mevcudundan 1,5 kıyye çapında 15 kıta sürat topu, 20 kıta top için şali hartuç ve yuvarlağın mükemmel koşum takımlarıyla 15 kıta cebehane arabalarının tedarik edilmesi istenmiştir.

⁴⁷ BOA. C.AS. 906/39055. H.1203/M.1789, inşa olunacak sürat toplarının lazimesinden hartuç çantaları kayışları, falya ve mehtap çantaların inşa ve tamiri için mevcuttan 4 adet köselenin Cebehâne-i Âmire'den gönderilmesi istenmiştir.

durulmuştur. Yapılan incelemeden sonra kaç arabaya ihtiyaç olduğu, inşa için gerekli malzemelerin neler olduğu ve iş için kaç kuruşun gerekli olduğuna dair detaylar ilgili makamlara iletilmiştir. H.1201/M.1787 tarihinde Sefer-i Hümâyun için tertip olan dörder vukıyye çapında 30 kıta obüs topların hartuçlarını koymak için 30 kıta cebehane arabasına ihtiyaç olduğunun belirtilmesi üzerine arabaların inşası için Topçubaşı ile yapılan muhabere neticesinde Arabacıbaşı marifetiyle istenilen çapta arabaların inşası istenmiştir. Bunun üzerine Arabacıbaşı tarafından gönderilen yazıda kundak, kayış vb. gerekli olan malzemeleri bildirerek toplam 30.000 kuruştan fazla masraf olacağı ve paranın peyderpey verilmesi talep edilmiştir. Talep üzerine seferiye akçesinden 10.000 kuruş gönderilmiştir.⁴⁸ Gerekli malzeme ve paranın verilmesinin ardından zaman kaybetmeksizin arabaların inşasına başlanmıştır. Genel olarak kapaklı veya açık tabir edilen arabaların inşasına başlanmasından sonra arabalarda kullanılacak hayvanların temini üzerinde durulmuştur. Yapılan yazışmalarda hangi araba için hangi türden kaç hayvanın gerektiği ve bunların hangi yollarla temin edilebileceği konusu ele alınmıştır.⁴⁹

Yapılan bütün hazırlıklardan sonra inşa edilen ve içi çeşitli ebattaki hartuçların doldurulduğu sandıklar ve çantalar arabalara yüklenerek yola çıkmaya hazır hale getirilmiştir. Sevkiyatın başarıyla tamamlanabilmesi adına bir adet hartucun bile zayi olmadan eksiksiz bir şekilde varış noktasına ulaştırılması gerekmiştir. Hartuç kesesinin veya barut vb. gibi malzemelerin zayi edilmeden ulaştırılması adına mevsim ve doğa şartlarına dikkat edilmiştir. Özellikle yağmur ve kar yağışının bol olduğu mevsimlerde sevkiyat yapılacaksa memlu olarak adlandırılan dolu hartuç kesesinin veya kesenin imaline kullanılacak barutun suyla temas etmemesi gerekmiştir. Ancak kimi zaman bu malzemelerin yağmur ve kar suyuna temas ettiği ve zayi olduğu olmuştur. Bu gibi durumlarda zayi olan miktar belirtildikten sonra ihtiyaç olan miktar talep edilmiştir.⁵⁰ Özellikle savaş vakitlerinde oldukça hayati bir öneme

⁴⁸ BOA. C.AS. 908/39167.

⁴⁹ BOA. AE.SSLM.III. 10/473. H.1206/M.1792, Ordu-yı Hümâyun ile 25 kapaklı cebehane arabalarına konulacak hartuçlardan başka sair mühimmatın yüklenmesi için 61 kıta camus arabasına muhtaç olduğu bildirilmiştir.

⁵⁰ BOA. AE.SSLM.III. 220/12925. H.1215/M.1801, Yeniçeri Ocağı'nda topların cebehane kapaklısında bulunan hartuçların yolculuk esnasında sudan dolayı ıslanıp cümlesinin zayi

sahip olan bu malzemelerin mevsim şartlarından ötürü zayi olmaması adına sevkiyat sırasında bir dizi önlemlerin alınması gerekmiştir. İlk olarak hartuç kesesinin veya barutun konacağı sandıkların izole edilmesi adına sıvı geçirgenliği az ve soğuk iklim şartlarında hartuç ve barutun etkilenmesini önleyecek türden malzemelerin temin edilerek sandıkların kaplanmasına çalışılmıştır.⁵¹ Bu noktada yaygın olarak kullanılan izolasyon malzemesi keçe ve kösele olmuştur.⁵² Kar keçesi ve beyaz keçe olarak da adlandırılan koyun, keçi ve deve gibi hayvanların yünlerinin birtakım işlemlerden geçirilmesi sonucunda elde edilen bu malzeme genellikle Cebehâne-i Âmire tarafından temin edilerek gönderilmiştir.⁵³ Ancak kimi zaman Cebehâne-i Âmire’de istenilen miktarda keçe olmadığından talep edilen sayıdan eksik keçenin gönderildiği de olmuştur.⁵⁴ Bir diğer izole malzemesi olan ve büyükbaş hayvanların derisinden üretilen köselenin temini sırasında İstanbul’a uzak bölgelerden miri fiyat üzerinden mübâyaa gerçekleştirilmiştir. Yapılan mübâyaa sonrası ortaya çıkan rakam üzerinden bir miktar tenzilata da gidilmiştir.⁵⁵

Hartuç keselerinin doldurulduğu sandıkların ve yüklendiği arabaların gerekli mevsim ve doğa şartlarına karşı korunaklı hale getirilmesinden

olduğu ve hartuçların yenilenmesinin lüzumu olduğundan iki varil barutun Cebehâne-i Âmire’den gönderilmesi talep edilmiştir.

⁵¹ Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti’nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, T.T.K., Ankara, 2006, s. 190.

⁵² BOA. C.AS. 782/33117. H.1202/M.1788, Sürat topları için imal olunan şali hartuçların muhafazası için keçeye muhtaç olduğu ve şimdilik 200 adet kar keçesinin Cebehâne-i Âmire’den teslim edilmesi istenmiştir.

⁵³ BOA. C.AS. 884/37976. H.1204/M.1790, Ordu-yı Hümâyun’da kullanılacak toplar için hazırlanan hartuçların kapaklıda muhafazası için 100 adet beyaz keçe lüzumu olduğu bu keçelerin Cebehâne-i Âmire’den verilmesi için Cebelibabaşı Ağa’ya hitaben suretin gönderilmesi yönünde Topçu Hasan’ın talebi olmuştur.

⁵⁴ BOA. C.AS. 400/16513. H.1205/M.1791, Yeniçeri Ocağı’na gönderilen 5 kıta kapaklı cebehane sandıklarına konulacak 350 vukıyye barut-ı siyah, hartuç mahfazası için 44 keçe ve 5 adet kilidin Cebehâne-i Âmire’den bir gün içerisinde gönderilmesi istenmiş olsa da malzemelerin iki güne hazır olacağı bildirilmiştir. İstenilen malzemeden sadece keçe eksik olarak 22 adet gönderilmiştir.

⁵⁵ BOA. C.AS. 1131/50225. H.1244/M.1829, hartuç konulmak için hazırlanan 80 adet sandığın üzerlerini kaplamak için Erzurum Cebehanecibaşı Mehmed Ağa marifetiyle miri kasapbaşı tarafından adedi 8 kuruştan mübâyaa olunan 120 ham köselenin toplam bedeli olan 960 kuruştan 210 kuruş tenzilata gidilerek kalan 750 kuruşun Şark Ordusu Hazinesi’nden ödenmesi istenmiştir.

sonra malzemenin sevk edilmesine son bir adım kalmıştır. Aynı anda binlerce malzemenin yüklendiği ve bir miktar malzemenin eksikliğinin gözden kaçabileceği savaş vakitlerinde malzemenin zayi olmaması adına bir dizi önlem alınmıştır. Alınan önlemlerin başında sandıklara kilit vurulması gelmiştir. Tophâne-i Âmire'den sayımı yapılarak doldurulan sandıkların çeşitli nedenlerle güzergâh boyunca açılmasını önlemek adına posta ve frengi gibi adlarla çeşitli tür ve boyutta kilidin temin edilmesi gerekmiştir. İhtiyaç duyulan kilitlerin temini noktasında Tophâne-i Âmire'den Cebehâne-i Âmire'ye gönderilen yazıda hangi türden kaç adet kilide ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Gelen yazı üzerine Cebehâne-i Âmire mevcudunda bulunan kilitler Başmuhasebe'ye kaydı düşüldükten sonra gönderilmiştir.⁵⁶ Ancak çoğu zaman Cebehâne-i Âmire'deki kilit sayısı talep edilenden az olduğundan eksik miktarda kilit gönderilmiştir. Bu durum üzerine Tophâne-i Âmire'den sevkiyatın sağlıklı bir şekilde tamamlanabilmesi adına istenilen sayıda kilidin gönderilmesi konusunda Cebehâne-i Âmire'ye baskı yapılmış olup bunun neticesinde istenilen miktarın tamamına yakını Tophâne'ye gönderilmiştir. Bu duruma H.1205/M.1791 tarihinde Tophâne-i Âmire'den gönderilen talebi örnek olarak verebiliriz. Ordu-yı Hümâyün ile gönderilen toplar için imal olunan hartuçların konulduğu kapaklı cebehane arabalarının muhafazası için 70 adet kilidin gerektiği belirtilmiş olsa da iki seferde toplamda 30 adet kilit tedarik edilerek teslim edilmiştir. Ancak zikredilen cebehane arabaların kapaklıklarının açık kaldığı ve bunun mahzurlu olmasından ötürü kalan 40 adet kilidin de Topçubaşı tarafından Cebehâne-i Âmire'den talep edildiği ve bunun üzerine Cebehâne-i Âmire mevcudunda bulunan 39 kilidin gönderileceği belirtilmiştir.⁵⁷ Çoğu zaman kilit meselesi Cebehâne-i Âmire tarafından çözüme kavuşturulmuş olsa da savaş gibi olağanüstü durumların yaşandığı zamanlarda Tophâne-i Âmire kilit temini noktasında inisiyatif olarak Cebehâne-i Âmire'den talep ettiği ancak eksik olarak gönderilen

⁵⁶ BOA. C.AS. 1138/50560. H.1202/M.1788, Ordu-yı Hümâyün'da mevcut sürat ve obüs toplarının lazimesi için imal olunan hartuçlar ve hartuçların vaz'ı olduğu kapaklı arabaların lazimesi için 97 adet posta kilidine ihtiyaç olduğunun Topçubaşı tarafından bildirildiği bu miktar kilidin Başmuhasebeye kaydedilerek Cebehâne-i Âmire mevcudundan gönderilmesine karar verilmiştir.

⁵⁷ BOA. C.AS. 348/14412.

kilitlerin mübâyaasını bedeli Cebehâne-i Âmire Hazinesi'nden karşılanmak üzere gerçekleştirmiştir.⁵⁸

Belirtilen askeri yerleşkeye sorunsuz bir şekilde varıp yükünü boşaltan arabalar kısa sürede elden geçirilerek nakliyeye hazır hale getirilmiştir. Ancak nakliye sırasında kullanılan arabalardan birçoğu özellikle savaş zamanlarında yüklerini boşaltmayarak aktif olarak kullanılan topların peşi süre götürülerek bir nevi seyyar mühimmat depolarına dönüştürülmüştür. Bu sayede sefer sırasında yoğun olarak kullanılan hartuç kesesi, teneke falya, ağaç plastorpa, mehtap⁵⁹ ve fitil-i mısri gibi birçok malzemenin⁶⁰ çeşitli nedenlerden ötürü zayi olmasının önüne geçilerek ordunun ateş gücünün devamlılığı sağlanmıştır. Genel olarak bir arabanın kaç topa mühimmat vereceği önceden belirlenmiş olsa da seferin durumuna göre belirlenen sayıda değişiklik yaşanmıştır. H.1204/M.1790 tarihli bir belgeye göre önceki senelerde şahi toplarının 10 kitasına bir adet kapaklı ve bir adet açık tabir olunan cebhane arabası tertip olunduğu ancak bunun yerine daha seri olan kundaklı arabaların inşasına Ordu-yı Hümâyun tarafından karar verildiği belirtilmiştir. Bunun dışında sürat topu gibi olanların bir kitasına da bir adet cebhane arabasının tertip olduğu ifade edilerek çok sayıda arabanın inşasına vakit olmadığından, Topçubaşı ve Arabacıbaşı Vekili ile yapılan görüşme neticesinde her iki topa bir cebhane arabası ve her arabaya bir adet sağır hartuç sandığı konulmasına karar verildiği ifade edilmiştir.⁶¹

Hartuç sevkiyatının yapılacağı askeri yerleşkenin kıyıya veya nehir ağzındaki bir iskeleye yakın olmasının dışında⁶² seyruşferde olan gemilerin hartuç ihtiyaçlarının karşılanmasında sevkiyat denizyoluyla

⁵⁸ BOA. C.AS. 603/25432. H.1203/M.1789, 45 kıta kapaklı cebhane arabalarına konulan memlu hartuçların ve diğer malzemelerin muhafazası için 45 adet frengi kilidin gerekli olduğu ancak cebhanede 9 adet kilit olduğu belirtilerek Topçubaşı Ağa marifetiyle adedi 20 paradan 45 adet kilidin mübayaa olup toplamda 22,5 kuruşun Cebehâne-i Âmire'den ödendiği belirtilmiştir.

⁵⁹ BOA. C.AS. 957/41610. H.1217/M.1802, Tekfurdağ canibine gönderilen şahi ve sürat toplarıyla birlikte 600 adet şali hartuç, 9 adet hartuç çantası, 450 adet teneke falya, 450 ağaç plastorpa, 150 adet mehtap ve mühimmat-ı sairenin Tophâne-i Âmire'den tamamen alındığı ifade edilmiştir.

⁶⁰ BOA. C.AS. 768/32485.

⁶¹ BOA. C.AS. 161/7078.

⁶² Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, (Çev. Ahmet Maden-Sertaç Canpolat), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 69.

yapılmıştır. Genel olarak baktığımızda deniz taşımacılığının tercih edilmesinde, insan ve hayvan gücüne dayalı sürdürülen kara taşımacılığına göre daha hızlı, yük kapasitesinin daha yüksek olması⁶³ ve buna paralel olarak da maliyetin düşük, kâr oranının daha yüksek olması gibi sebepler de önemli rol oynamıştır.⁶⁴ Hartucun imal edilmesinden sonra denizyoluyla malzemenin nakline karar verilirse ilk olarak hartucun miktarına uygun bir geminin bulunmasına girilmiştir. Ağırıklı olarak donanmaya ait gemilerle nakliye yapılmış olsa da uygun geminin bulunamadığı veya nakledilecek malzemenin fazla olduğu durumlarda bu iş için uygun geminin kiralınması yoluna gidilmiştir. Yapılan kiralama sözleşmesinde ilk olarak geminin nereden nereye gideceği, kime ait olduğu,⁶⁵ gemiye kaç adet hartuç kesesinin yükleneceği, navlun bedelinin ne kadar olduğu ve hangi gelir kaleminden ödemenin yapılacağı belirtilmiştir.⁶⁶ Genellikle yapılan sözleşmede belirlenen navlun bedelinin tamamı ödenmemiş olup ödemenin bir kısmının nakliyenin tamamlanmasından sonra yapılması usulü benimsenmiştir.⁶⁷ Yapılacak sevkiyatın aksamaması ve malzemenin zaiyata uğramaması adına nakliye gemilerinin uygun mevsimde denize açılması istenmiştir.⁶⁸ Genellikle donanmaya ait veya tüccarla ait gemilerin mayıs (hızır)

⁶³ Salim Aydüz, *a.g.e.*, s. 180.

⁶⁴ Kerim İlker Bulunur, "16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Taşımacılığı: Navlun ve İskerçe Sözleşmeleri", *History Studies*, 6/3, (2014), s.91.

⁶⁵ BOA. AE.SMHD.II. 35/2208. H.1223/M.1808, Varna Kalesi için Tophâne-i Âmire'den Varnalı Mehmed Reis'in sefinesiyle 200 adet çapı 1,5'luk şali hartuç ve 200 adet çapı 1'lik şali hartuç olmak üzere toplam 400 adet şali hartuç gönderilmiştir.

⁶⁶ BOA. C.AS. 975/42461. H.1251/M.1835, Ruscuk Kalesi'ne gönderilecek olan 12.000 adet şali hartuç ve mühimmat-ı sairenin münasip bir sefine ile Maçın İskelesine nakli istenmiş olup bu iş için 2000 kuruş navlun bedeliyle bir sefinenin kiralınacağı belirtilerek bu rakamdan 250 kuruş tenzilata gidilerek 1750 kuruşun Başmuhasebe'ye kaydedilerek Hazine-i Âmire'den ödenmesi istenmiştir.

⁶⁷ BOA. AE.SSLM.III. 258/14941. H.1214/M.1800, Abahor'da (Abukir) donanmanın ihtiyacı hartuç ve yuvarlakların Dersaadet'ten yüklenip mezkûr donanmaya teslimi için Gümrük Emini marifetiyle Çeşmeli Yanni Reis'in sefinesi 1000 kuruşa kiralınmıştır. Bu miktarın sülûsanı olan 666,5 kuruş peşin olarak seferiye akçesinden kalan kısım ise teslimattan sonra ödenmiştir.

⁶⁸ BOA. C.AS. 984/42917. H.1204/M.1790, Sinob muhafızı ve kadısına gönderilen hükümde Sinob Kalesi için Cebhâne-i Âmire ve Tophâne-i Âmire'den gönderilen 100 kantar barut-ı siyah, 25 deste hartuç kâğıdı ve 10 kıta arabanın sevki için denize açılma mevsiminde uygun sefinenin bulunarak gönderileceği bildirilmiştir.

ayından başlayarak kasım-aralık ayları arasında⁶⁹ denize açılmış olsa da sefer zamanlarında bu zaman aralığının dışında malzemenin nakliyesi gerçekleştirilmiştir. Malzemenin iskeleye indirilmesinden sonra iskeleden askeri yerleşkeye kadar sorunsuz bir şekilde nakliyenin tamamlanması adına kullanılacak yolların veya nehir yataklarının temiz ve açık olmasına dikkat edilerek bu iş için yeterli sayıda cerahor ve amele görevlendirilmiştir.⁷⁰

Donanmada Hartuç Kesesinin Kullanımı

Osmanlı ateş gücünün devamlılığının sağlanmasındaki en önemli unsurların başında gelen hartuç keseleri kara ordusunda olduğu gibi donanmada da yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Osmanlı Donanması'ndaki gemilerde 15. yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli türden topların kullanıldığı yaygın bir görüştür.⁷¹ Henüz yelkenli gemilerin tam anlamıyla kürekliğin yerini almadığı bir dönemde çok sayıda olmasa bile top kullanılmıştır.⁷² Zaman içerisinde gemi inşa teknolojisinin gelişmesine paralel olarak kürekli kadırgaların yerine içerisinde daha fazla top olan, daha uzun menzillere gidebilen, daha çok personel ve malzeme taşıyabilen ve bu sayede karaya daha az bağımlı olan yelkenli türünden kalyonlar tercih edilmiştir.⁷³ Türüne göre (iki ambarlı veya üç ambarlı) içerisinde yaklaşık olarak 68-126 adet topa sahip olan kalyonların⁷⁴ topların ağırlığından ötürü batmaması için su hattına yakın bir şekilde ana güvertenin altında lombar adı verilen

⁶⁹ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.II, (Çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan), T.T.K., Ankara, 1990, s. 185.

⁷⁰ BOA. C.AS. 350/14480. H.1207/M.1792, Dersaadet'ten Belgrad Kalesi'ne gönderilmesi planlanan 500 adet kağıt hartuç ve diğer malzemelerin İbrail İskeleye'ne boşaltılacağı ve bu sırada Tuna Nehri'nin tehlikeli bölgelerinde gerekli olan cerahor ve amelelerin temin edilerek ücretlerinin ödenmesi istenmiştir

⁷¹ İdris Bostan, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalçık Armağanı-I*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 254.

⁷² Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 123-124.

⁷³ Fatih Erbaş, *Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi 19. Yüzyılda Donanmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 155.

⁷⁴ Ali Fuat Öreñç, "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş, İstanbul, 2017, s. 180.

delikler⁷⁵ açılarak bu deliklere tunç veya demir (dökme ve dövme) türünden toplar yerleştirilmiştir.⁷⁶ Lombar deliğinde sabit bir şekilde bulunmayan toplar atış anında kundağı vasıtasıyla delikten dışarıya itilmiştir. Atış sırasında geri tepmeden ötürü yuvarlanarak içeri girmesinden fırsatla ambarın kapalı ortamının sağladığı nispi güvenli ortamda toplar topçular tarafından atışa hazır hale getirilmiştir.⁷⁷

Donanmanın ateş gücünü oldukça arttıran bu gelişmeyle birlikte denize açılacak gemi için temin edilecek malzemelerin arasına yüklü miktarda hartuç kesesi de eklenmiştir. Kara ordusunda olduğu gibi Tophâne-i Âmire hartuç kesesinin temini noktasında ilk başvurulan yer olmuştur. Kaptan Paşa tarafından Tophane'ye gönderilen yazıda kaç adet hartuç kesesine ihtiyaç olduğu, bunların hangi tür topta kullanılacağı ve hangi çapta olması gerektiği detaylı bir şekilde belirtilmiştir.⁷⁸ Yapılan yazışmalar sonucunda Tophâne-i Âmire'den genellikle dikimi tamamlanmış boş hartuç keseleri Tersâne-i Âmire içerisinde yer alan ve kereste dışında hemen hemen bütün malzemelerin muhafaza edildiği Mahzen-i Sürb'e⁷⁹ teslim edilmiştir. Mahzen-i Sürb'e nakli sağlanan boş hartuç keselerinin burada doldurulması veya doğrudan denize açılan gemi içerisinde kesenin doldurulması için talep edilen kese miktarına yetecek kadar barutun gönderilmesi istenmiştir.⁸⁰ H.1205/M.1791 tarihinde Kaptan Paşa tarafından gönderilen yazıda Donanma-yı Hümâyun'da endaht edilecek obüs topları için frengi şaliden hartucun duhte olduğu (dikildiği) halde daha fazla hartuca ihtiyaç olduğundan bahisle 3000 adet frengi şali ve

⁷⁵ Kenneth Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi*, (Çev. Fusun Tayanç-Tunç Tayanç), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 89.

⁷⁶ Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 327.

⁷⁷ Rob Rice-vd., *Dünya Savaş Tarihi Erken Modern Çağ Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler 1500-1763, C.2*, (Çev. Özgür Kolçak), Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 249.

⁷⁸ BOA. C.BH. 69/3276. H.1218/M.1803, Kaptan-ı Derya tarafından Tophâne-i Âmire'ye gönderilen yazıda Donanma-yı Hümâyun'da 1,5 çapında çerha topların lazımesi için 2000 adet şali hartuç, 2000 adet mehtap, 2000 adet fûnye ve 1,5 çapında tenekeli sakuletanın hazırlanarak Tersâne-i Mamure'ye teslimi istenmiştir.

⁷⁹ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, T.T.K., Ankara, 2003, s. 9.

⁸⁰ BOA. AE.SABH.I. 346/24207. H.1193/M.1779, Kaptan-ı Derya'ya verilmek üzere topçubaşı marifetiyle imal olunacak 1000 adet hartucun lazımesi için gerekli olan 750 vukıyye barut-ı siyahın acilen teslimi istenmiştir.

bunun dışında Donanma-yı Hümâyün'da bulunmak üzere 500 adet kırım keçesinin mübâyaa edilerek Mahzen-i Sürb'e teslimi istenmiştir. Gönderilen bu yazı üzerine verilen cevapta önceki sene Donanma-yı Hümâyün kalyonlarındaki obüs topları için zirası 82,5 akçeden 500 zira hartucun Topçubaşı marifetiyle mübâyaa edilip Kapudane Topçubaşına teslim edildiği ve malzemenin bahası için sağ akçe hesabıyla (1 kuruş:120 akçe) 343,5 kuruşun ödendiği ayrıca kalyonların cephanelerinin korunması için adedi 480 akçeden toplam 20 adet kırım keçesinin de Tersane Emini marifetiyle mübâyaa edildiği ifade edilerek 1205 senesi için gerekli olan şalının Topçubaşı Vekili, kırım keçesinin de Tersane Emini marifetiyle mübâyaa edilip Mahzen-i Sürb'e teslim edileceği belirtilmiştir.⁸¹

Tophâne-i Âmire'den gönderilen yüklü miktarda malzemeye rağmen donanmanın hartuç ihtiyacı tam anlamıyla karşılanamadığından Tersane Emini vasıtasıyla esnaftan miri fiyattan hartuç kesesinin mübâyaaası da yapılmıştır.⁸² Yapılan alımlarda hangi türden kaç adet kesenin hangi birim fiyattan alındığı detaylı bir şekilde belirtilmiştir.⁸³ Başta Tophane, Eyüp ve Yedikule Debbâğhaneleri olmak üzere debbağ esnafından düzenli olarak her yıl⁸⁴ tirşe hartuç ve köselenin mübâyaaası yapılarak malzeme Mahzen-i Sürb'e nakli sağlanmıştır.⁸⁵ Genellikle bahsi geçen debbağhanelerden istenilen miktardaki tirşe hartuç ve kösele tek seferde Mahzen-i Sürb'e teslim edilmiş olsa da çeşitli sebeplerden ötürü istenilen malzemenin tek seferde gönderilemediği de olmuştur.⁸⁶ Bu

⁸¹ BOA. C.BH. 53/2502.

⁸² BOA. C.BH. 169/7952. H.1215/M.1801, donanma gemilerinin lazimesi için Tersâne-i Âmire Emini tarafından mübâyaa olunan ve mahzen-i sürb'e teslim olunan 210 top kağıt hartuç ve 210 top kirpas ve diğer malzemelerin bedeli olan 2905 kuruşun ödenmesi talep edilmiştir. Mübâyaa edilen kağıt hartucun topuna 420, kirpasın topuna ise 140 para ödenmiştir.

⁸³ BOA. C.BH. 267/12328. H.1212/M.1788, Donanma gemilerinin lazimesi için 11.520 beyaz ve 3840 siyah olmak üzere toplam 15.360 adet sagir kağıt hartucun rayici üzerine 352 kuruşa mübâyaa olunup mahzen-i sürb'e teslim edildiği belirtilmiştir.

⁸⁴ BOA. C.BH. 200/9371. H.1220/M.1806, Tersâne-i Âmire lazimesi için debbağ esnafından her sene mübâyaaası mutad olup adedi 12 akçeden toplamda 13.895 tirşe hartuç alınmıştır.

⁸⁵ BOA. C.BH. 50/2398; BOA. C.BH. 53/2493; BOA. C.BH. 76/3628.

⁸⁶ BOA. C.BH. 44/2095., H.1252/M.1836, Donanma-yı Hümâyün sefineleri için Yedikule Debbâğhane esnafından bedeli Tersâne-i Âmire Hazinesi'nden ödenmek üzere adedi 4 paradan 7000 tirşe hartuç mübâyaa edilmiştir. Ancak istenilen sayıda hartucun tek

noktada yapılan alımlarda bir aksilik yaşanmaması adına ödemelerin büyük bir bölümü 1805 tarihinde kurulan⁸⁷ Tersâne-i Âmire Hazinesi'nden karşılanmıştır.⁸⁸

Donanmadaki büyük kalyonların dışında daha çok nehir üzerinde özellikle Tuna Nehri'nde kullanılan ve ince donanma olarak da adlandırılan⁸⁹ gemiler içerisinde yer alan şayka, şalope vb. türden sefineler⁹⁰ görevlerini sağlıklı bir şekilde icra edebilmeleri adına sefine içerisinde az sayıda bulunan toplarını (3-12 adet arası) endahat etmeleri gerekmiştir. Bu sebepten nehir üzerinde güvenlik açısından bir zafiyet yaşanmaması adına sefineler için düzenli olarak Tophâne-i Âmire'den hartuç kesesi talep edilmiştir.⁹¹ Tophane'ye gönderilen yazılarda hartuç kesesinin kullanılacağı nehir ve görev yapan sefinenin türü belirtildikten sonra kaç adet hartuç kesesine ihtiyaç olduğu detaylıca belirtilmiştir.⁹² Tophâne-i Âmire'nin göndermiş olduğu hartuç kesesinin yetmediği durumlarda ince donanmanın ihtiyacını karşılamak üzere tüccardan çeşitli türden malzeme temin edilerek hartuç imalatı doğrudan Tersâne-i Âmire'de gerçekleştirilmiştir.⁹³

seferde nakli mümkün olmayıp ilk seferde 3250, ikinci seferde ise 3750 tirşe hartuç mübâyaa edilmiştir. Bununla birlikte adedi 1000 paradan toplam 80 adet kösele mübâyaa edilmiş olup ilk seferde 54, ikinci seferde ise 26 adet kösele gönderilmiştir.

⁸⁷ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 210-211.

⁸⁸ BOA. C.BH. 77/3689.

⁸⁹ Tuna'da faaliyet gösteren ince donanma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Filiz Yıldırım, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019.

⁹⁰ İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz, Deniz Politikaları-Teskilat-Gemiler*, Küre Yayınları, İstanbul, 2017, s. 144-145.

⁹¹ BOA. C.AS. 333/13802. H.1202/M.1788, Tuna sevahilinin küşadına memur Memiş Paşa, 1000 adet hartuç, 600 gülle ve 20 varil siyah barutun bir an evvel Tophâne-i Âmire'den gönderilmesini talep etmiştir.

⁹² BOA. C.BH. 154/7335. H.1192/M.1778, Tuna Nehri'nin ocaklık şaykalarından Tulca Şaykası'nın içerisinde bulunan toplara bundan akdem ihsan buyrulan barut-ı siyahın memur kılınan hizmetlerde sarf edildiğinden şaykadaki topların endahat edilmesi için 1 kantar barut-ı siyah, 2 kıyye fitil-i mısıri, 3 deste hartuç kâğıdı ve yarım kıyye kurşun verilmesi talep edilmiştir.

⁹³ BOA. C.BH. 223/10380. H.1212/M.1788, Tuna Nehri'nin muhafazasına memur şalopelerinin ihtiyacı olan hartucu imal için Kaptan Paşa'nın emriyle tacir Yanakî'den 704 zira kalın şali moskovun beher zirasının 14,5 paradan mübayaasının yapılip mahzen-i sürb'e teslim edildiği, toplam 255 kuruş 6 paranın İrad-ı Cedid Hazinesi'nden ödenmesi talep edilmiştir.

Çalışma dönemimiz içerisinde hartuç üretimi için gerekli olan malzemenin ülke sınırları içerisinde kolay bir şekilde temin edilmesinden dolayı büyük bir sorun yaşanmamıştır. Ancak savaş vakitlerinde ordunun artan ihtiyacını karşılama noktasında dost ve müttefik olarak kabul edilen devletlerden hediye olarak Osmanlı Ordusu'na yüklü miktarda silah ve mühimmattan da faydalanılmıştır. Gönderilen mühimmatların içerisinde Osmanlı Ordusu'nda kullanılan top standartlarından nispeten farklı çap ve özellik gösteren toplar yer alırsa bunlar için gerekli olan hartuç kesesinin temin edilerek kullanım sahasına gönderilmesi istenmiştir. Bu duruma örnek olarak 1798-1802 tarihli Osmanlı-Fransız Savaşı sırasında 5 Ocak 1799 tarihinde imzaladığı antlaşmayla Osmanlı Devleti'yle ittifak kuran⁹⁴ İngiltere tarafından gönderilen toplar için uygun hartuç kesesinin temini meselesini verebiliriz. H.1214/M.1799 tarihinde İngiltere'den beylik sefinesiyle Dersaadet'e getirilip General Keller marifetiyle teslim olan hediye mühimmattan 35 kıyyelik 8 kıta topun Tersâne-i Âmire'ye ihraç olduğu bu topların kara arabalarının da mevcut olduğu ve Tophâne-i Âmire'ye çıkartılmış olduğunun haber verildiği bildirilmiştir. Bu 8 kıta topun kullanılması için lazım olan hartuç ve yuvarlak gibi malzemelerin Tersâne-i Âmire'ye gönderilmesi istenmiştir.⁹⁵

Çeşitli yollardan temin edilerek donanmadaki gemilere teslim edilen hartuç keselerinin zorlu deniz şartları altında zayi olmaması önemli konuların başında gelmiştir. Kara ordusunda yaşanabilecek bir zaiyatın telafisi nispeten daha kolay olsa da denize açılmış bir geminin aylarca kara yüzü görmeyecek ve ikmal noktasında başka gemilere muhtaç olması nedeniyle sefer öncesinde her bir top için yaklaşık olarak ne kadar baruta ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır.⁹⁶ Yapılan hesaplama dahilinde hemen hemen her bir top için yaklaşık olarak 50 hartuç kesesi gönderildiğinden⁹⁷ eldeki kısıtlı sayıdaki hartuç kesesinin zayi olmadan mükemmel bir şekilde kullanılması gerekmiştir. Gemilerdeki hartuç keselerinin muhafazası için dönem için iyi sayılabilecek bir ücretle

⁹⁴ Fatih Yeşil, *Trajik Zafer Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 12.

⁹⁵ BOA. C.BH. 210/9809.

⁹⁶ Yusuf Alperen Aydın, *a.g.e.*, s. 374-375.

⁹⁷ Tuncay Zorlu, *a.g.e.*, s. 50.

Topçubaşı adıyla bir görevlinin istihdam edilmesi istenmiştir.⁹⁸ Bunun dışında gemilerden yapılan top atışlarının başarı oranlarını arttırmak ve başarısız atış neticesinde hartuç keselerinin zayi edilmesinin önüne geçmek adına bu alanda uzman olarak kabul edilen kişilerin istihdam edilerek donanma personeline gerekli eğitimin verilmesi amaçlanmıştır.⁹⁹

Talimler Sırasında Kullanılan Hartuç Kesesi

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de savaşların kazanılmasında teknolojik üstünlüğün yanı sıra orduların disiplin içerisinde ve talimli olmaları etkili olmuştur. II. Viyana Kuşatmasına kadar Osmanlı Ordusu gerek teknolojik gerekse talim noktasında hemen hemen çağdaşlarıyla aynı seviyede olmuştur. Ancak zaman içerisinde Kapıkulu Ocağı'nın bozulması, tımar sisteminin işlevini kaybetmesi ve belki de en önemlisi askeri teknoloji açısından yaşanan yavaşlama ve askerlerin eğitimsizliği gibi sebeplerden Osmanlı Ordusu yapılan savaşlarda ağır yenilgiler almaya başlamıştır. İlk başlarda alınan yenilgilerin geçici olduğu ve bir süre sonra yeniden zaferlerin kazanılacağı inancı hâkim olsa da kısa bir sürede yenilgilerin teknolojik açıdan ordunun geri kalmasından kaynaklı olduğu kabul edilmiştir. Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusların ateş gücünün üstünlüğünün sürat topları sayesinde olduğunun anlaşılmasıyla birlikte 1773 tarihinde Baron de Tott'un öncülüğünde eski topçu sınıfına dokunulmadan sürat topçuları (sahra topçuları) adıyla bir sınıfın eğitimine başlanmıştır.¹⁰⁰ İlk etapta 25 top ve 250 topçudan müteşekkil bir şekilde¹⁰¹ ağırlıklı olarak Beyoğlu ve Sadabat'ta bulunan süratçi neferlerinin talimleri için hatırı sayılı miktarda hartuç kesesi, barut, güherçile, mehtap, teneke falya ve ahen

⁹⁸ BOA. HAT. 573/28114. H.1253/M.1838, Donanma-yı Hümâyün sefineleri içindeki topların hartuç keselerinin ve saire mühimmatın muhafaza edilmesi için her bir sefinceye 90'ar kuruş aylıkla bir topçubaşının tayini istenmiştir.

⁹⁹ BOA. HAT. 1255/48594. H.1252/M.1838, top endahtının fenni, hartuç ve sair şeylerin tahsili zımında Bahr-i Sefid Boğazı'nda bulunan topçu muallimi yanına gönderilecek iki nefer efendilerin şehriye ve tayinatları hususu bildirilmiştir.

¹⁰⁰ Fatih Yeşil-Ömer Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim Muharebe Performansı ve Nizâm-ı Cedid", *Osmanlı Araştırmaları*, 53 (2018), s. 24.

¹⁰¹ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 218.

kollu tomar temin edilmiştir. Bahsi geçen malzemelerin büyük bir kısmı Tophâne-i Âmire, Baruthâne-i Âmire ve Cebehâne-i Âmire'den karşılanmış olsa da yine de bir kısım malzemenin miri fiyattan mübâyaa edilerek teslimi yoluna gidilmiştir.¹⁰² H.1199-1201/M.1785-1787 tarihleri arasında Beyoğlu ve Sadabad'da bulunan sürat topçularının talimleri için düzenli olarak Tophâne-i Âmire'den 1500 adet frengi şali hartuç gönderilmiştir. Ancak gönderilen hartuç sayısının yetersiz olmasından ötürü bahsi geçen seneler de 82,5 sağ akçe veya 110 çürük akçeden 300 adet frengi şali hartucun da mübâyaa gerçekleştirilmiştir.¹⁰³ Bu sayede süratçiler gün içerisinde düzenli olarak atış talimlerini gerçekleştirebilmişlerdir.

Sürat topçularının cephedeki faydalarının anlaşılmasıyla birlikte İstanbul ve havalisi dışında özellikle sınır hatları boyunca sürat topçularının eğitimine büyük önem verilmiştir. Beyoğlu ve Sadabad'da olduğu gibi düzenli olarak her gün atış taliminde bulunan süratçiler için büyük bir kısmı Tophâne-i Âmire, Baruthâne-i Âmire ve Cebehâne-i Âmire'den olmak üzere başta hartuç kesesi olmak üzere birçok malzemenin sevkiyatı yapılarak eksik kalan malzemenin mübâyaa yoluna gidilmiştir.¹⁰⁴ İstanbul'a uzak noktalara yapılan malzeme sevkiyatı dışında atış başarısını yükseltmek ve malzemenin zayi olmasını önlemek adına hartuç talimi konusunda uzman kişiler de gönderilmiştir. Bu türden yapılan sevkiyatlar sırasında gönderilmiş olan hartuç keselerinin temiz bir yerde güvenli bir şekilde muhafaza edilerek bahsi geçen bölgedeki süratçilerin hartuç noksanlığı nedeniyle bir kesinti yaşamadan talimlerini sağlıklı bir şekilde sürdürmeleri amaçlanmıştır.¹⁰⁵

¹⁰² BOA. AE.SABH.I. 248/16566. H.1199/M.1785, Beyoğlu ve Sadabat nam mahallerde süratçi neferlerinin talimlerinde kullanılmak üzere gereken 1500 adet şali hartuç, teneke falya vesaire mühimmatın Tophâne-i Âmire'den verileceği ifade edilmiştir.

¹⁰³ BOA. C.AS. 905/39031; BOA. C.AS. 1088/48004; BOA. C.AS. 1129/50096.

¹⁰⁴ BOA. C.AS. 1171/52159. H.1197/M.1783, İsmail ve Sofya canibinde mevcut olan süratçi neferlerinin talimleri için Baruthâne-i Âmire'den 2500 adet şali hartuç, 40 adet ahen kollu tomar, 5000 adet teneke falya, 2500 adet mehtap, 2 adet kebir sandık ve 40 vukıyye kal olmuş güherçile, Cebehâne-i Âmire'den 6,5 vukıyye barut-ı siyah teslim edilmiştir. Bu malzemelerin dışında adedi 82 sağ akçeden 625 adet şali hartuç, adedi 1 sağ akçeden 5000 adet hartuç çantası, adedi 120 sağ akçeden 80 adet ahen kollu tomar ve adedi 345 sağ akçeden 4 adet kebir sandık mübâyaa edilmiştir.

¹⁰⁵ BOA. C.AS. 917/39604. H.1197/M.1783, Bosna Valisi Abdullah Paşa ve Mora Muhassılı Vezir Raif Paşa'ya gönderilen hükümde sürat topçularının talimi için beş nefer

1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı sırasında Kapıkulu Ocağı'nın zayıf durumunun gözler önüne serilmesinden sonra orduda islahatın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak Yeniçeri Ocağı'nın yapılacak islahlara karşı tutumu nedeniyle islahat hareketine yukarıda da belirttiğimiz üzere topçulardan başlanmıştır. Sürat topçularının nispeten başarılı olması üzerine Nizam-i Cedid dönemi olarak da adlandırılan III. Selim döneminde Yeniçeri Ocağı'ndan bağımsız Bostancı Ocağı'na bağlı bir şekilde Fransız usulü askeri talimler yapmak üzere Bostancı Tüfenkçisi adıyla yeni bir kuvvet meydana getirilmiştir.¹⁰⁶ İlk etapta Yeniçerilerin öfkesinden çekinilerek adeta gizli bir şekilde 1792 tarihinde şehirden ve halkın gözünden uzakta Levend Çiftliği'nde eğitime başlayan ve kısa bir süre içerisinde büyük yol kateden bu birliğin mevcudu artarak 1799 tarihinde Üsküdar'da da talimlere başlamıştır.¹⁰⁷ Zaman içerisinde yaşanan gelişmelerle birlikte açık bir şekilde faaliyetlerini sürdürmeye başlayan ve bir nevi ordunun modern ve başarılı yüzünü oluşturan bu birliğin talimi noktasında başta Padişah olmak üzere birçok devlet adamı oldukça hassas davranmıştır. Biniş günleri olarak da adlandırılan Padişah ve maiyetinin yaptıkları kısa süreli ziyaretler¹⁰⁸ esnasında devlet erkanı Bostancı Tüfenkçilerinin talimler sırasındaki başarısını görmek istemişlerdir.¹⁰⁹ Osmanlı Ordusu'nun batı tarzında bir ateş gücüne sahip olabilmesi adına önemli bir adım olarak görülen bu birliğin talimlerini kusursuz bir şekilde yapabilmesi adına düzenli olarak Tophâne-i Âmire'den¹¹⁰ Levent ve Üsküdar'daki birliklere ayrı ayrı başta hartuç kesesi olmak üzere, hartuç çantası, teneke falya, mehtap, fitil-i mısri ve

usta sürat topçusu İstanbul'dan gönderildiği, sürat topçuların haftada iki defa talimleri için gerekli olan 2.000 adet şali hartucun da içinde olduğu malzemelerin gönderileceği ve bu malzemelere zarar gelmemesi adına bir muhafızla temiz bir mahalde saklanması istenmiştir.

¹⁰⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, C.2. T.T.K., Ankara, 1988, s. 267-268.

¹⁰⁷ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 225-226.

¹⁰⁸ Abdülkadir Özcan, "Biniş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6 (1992), s. 185.

¹⁰⁹ BOA. C.AS. 88/4090. H.1215/M.1800, biniş günlerinde serdar-ı ekrem önünde endahat olunacak talim topları için imal olunacak hartuç için 4 varil barut ve 10 top sancak bezinin Cebhâne-i Âmire'den verilmesi istenmiştir.

¹¹⁰ BOA. AE.SSLM.III. 205/12190. H.1215/M.1801, Levend Çiftliği'nde Bostancı Tüfenkçi Ocağı neferlerinin talimleri için 1000 adet şali hartuç, 1500 adet teneke falyanın Tophâne-i Âmire mevcudundan gönderilmesi istenmiştir.

ahen kollu tomar gibi birçok malzeme göndermiştir.¹¹¹ Genel olarak baktığımızda Tophâne-i Âmire'den Levent ve Üsküdar'daki birliklere H.1215/1221-M.1800/1806 tarihleri arasında talimler için düzenli olarak ayrı ayrı 1000 adet hartuç kesesi gönderilmiştir.¹¹²

Bostancı Tüfenkçileri kısa sürede başarılı olsa da Nizam-i Cedid dönemini bitiren Kabakçı Mustafa İsyanı sonunda bu birlik dağıtılmıştır. III. Selim'in tahtan indirilmesi ve akabinde Nizam-ı Cedid taraftarı Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelerek tahta II. Mahmud'u çıkarması üzerine Sekban-ı Cedid adı altında bir nevi Nizam-ı Cedid Ordusu'nun devamı olan bir birlik kurulmuş olsa da Alemdar Mustafa Paşa'nın vefatından sonra bu birlik dağıtılmıştır.¹¹³ Bu şartlar altında tahtta oturan II. Mahmud 1808 tarihinden itibaren 18 yıllık uzun bir hazırlık sürecinin sonunda 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak bu ordunun yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adıyla yeni bir ordu kurmuştur.¹¹⁴ Dönemin siyasi konjonktürünün de etkisiyle zaman kaybetmeksizin yeni kurulan ordunun ateş gücünü arttırmak üzere düzenli bir şekilde atış talimlerine başlanmıştır.¹¹⁵ Belgelerden takip edebildiğimiz ölçüde H.1243/1252-1827/1836 tarihleri arasında haftada bir defa olarak belirlenen atış talimlerinde kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan 4000 adet dolu hartuç kesesi Tophâne-i Âmire'den talep edilmiştir.¹¹⁶ Tophâne-i Âmire gelen talep üzerine dikimi tamamlanmış

¹¹¹ BOA. C.AS. 135/5996. H.1211/M.1796, Levent Çiftliği'nde Bostancı Tüfenkçi Ocağı neferlerinin talimleri için lazım olan 20 adet maşalı fitil ağaç, 10 adet gavsale (kösele) kova ve 15 adet hartuç çantasının Tophâne-i Âmire'den verilmesi talep edilmiştir.

¹¹² BOA. C.AS. 137/6075; BOA. C.AS. 384/15869; BOA. C.AS. 616/25982; BOA. C.AS. 923/39889.

¹¹³ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 232-233.

¹¹⁴ Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş, İstanbul, 2017, s. 69.

¹¹⁵ BOA. C.AS. 381/15734. H.1243/M.1827, Davud Paşa Kışlası'nda Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin haftada bir olacak atış talimlerinde sarf olunmak üzere gereken 4000 adet memlu hartuç, 400 adet mehtap ve 6400 adet füyüyenin Tophâne-i Âmire'den gönderilmesi talep edilmiştir.

¹¹⁶ BOA. C.AS. 296/12298. H.1252/M.1836, Anadolu Seraskeri Said Paşa'nın talebi üzerine Asâkir-i Mansure piyade topçularının talimleri için gerekli 4000 adet şali hartucun Tophâne-i Âmire mevcudundan tamamen gönderildiği belirtilmiştir. Ayrıca Asâkir-i Şâhâne'nin talimleri için 1 çapta 1000 adet şali hartuç kesesi, 1,5 çapta 1000 adet şali hartuç kesesi, 3 çapta 2500 şali hartuç kesesi, 5 çapta 500 adet şali hartuç kesesi ve 6 adet mühimmat sandığı Tophâne-i Âmire'den gönderilmiştir.

hartuç keselerini doldurmak için Cebehâne-i Âmire'den gerekli barutun gönderilmesini talep etmiştir. Kimi zaman aynı vakit aralığında Tophane'den Cebehane'ye barut talebi gittiğinde olumsuz bir cevap gelmemesi adına talep edilen barutun hangi birliğin ihtiyacına sarf edildiği ifade edilmiştir. Örneğin H.1244/M.1829 tarihinde Tophâne-i Âmire nazırı tarafından Cebehâne-i Âmire'ye gönderilen yazıda, daha önceden Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin talimlerinde kullanılmak üzere gönderilen hartuç ve baruttan farklı olarak bu sefer Asakir-i Bostanyan-ı Hassa neferatının kapaklı arabalarına konulacak gülleli hartuçların imali için lazım gelen 1000 vukiyye barut-ı siyahın gönderilmesi talep edilmiştir.¹¹⁷

Kalelerde Hartuç Kesesi Kullanımı

Çalışma dönemimiz içerisinde kaleler de hartuç sarfiyatının yoğun olarak yapıldığı yerlerin başında gelmiştir. Bir ülkenin güvenliği noktasında hayati bir öneme sahip ve adeta bir beden sinir ucu gibi acının ilk hissedildiği noktalar olan kaleler¹¹⁸ bulunduğu bölgenin durumuna göre çeşitli büyüklükte olmuştur. Özellikle sınır hattı boyunca kritik bölgelerde yer alan¹¹⁹ ve olası bir savaş halinde uzun bir süre düşman kuşatmasına karşı direnmesi beklenen kaleler, iç bölgedeki kalelere oranla daha büyük boyutlarda ve daha fazla asker ve top sayısına sahip olmuştur.¹²⁰ Sınır hattı boyunca yer alan ve adeta ülkeyi bir zincirle birbirine bağlayan kalelerin ikmal noktasında büyük bir sıkıntıya düşmemesi gerekmiştir. Bunun için düzenli olarak gıda stoklarının tazelenmesi¹²¹ ve başta top olmak üzere gerekli teçhizatın mükemmel bir şekilde kale içerisinde depolanması ve yeterli düzeyde personelin mevcut olması gerekmiştir.¹²² Kalelerde savunma amaçlı

¹¹⁷ BOA. C.AS. 609/25683.

¹¹⁸ Mahir Aydın, a.g.m., s. 15.

¹¹⁹ Zafer Gölen, a.g.e., s. 268-269.

¹²⁰ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, s. 113.

¹²¹ BOA. C.AS. 140/6220. H.1204/M.1790, 150 haneden ibaret olduğu belirtilen Hırsova Kalesi'nin az sayıda adamla muhafazasının mümkün olmadığından asker ve şayka istenmiştir. Ayrıca barut-ı siyahtan başka elde bir şey olmadığından hartuç ve fitil gibi malzemelerin yanında peksimedin de olmadığı Mahmud Paşa, Ömer Paşa ve Hırsova Kadısı tarafından bildirilmiştir.

¹²² BOA. C.AS. 578/24318. H.1238/M.1822, Bahr-i Siyah Nazırı tarafından boğazda bulunan kaleler için 5'er ve 6'şar dirhemden olmak üzere 24 sandık fişenk, top endahı

kullanımı düşünölen ve belirli bir plan doğrultusunda mazgallara yerleřtirilen¹²³ topların ihtiyaç duyduğu malzemeler başta İstanbul olmak üzere kalenin bulunduğu bölgedeki askeri üretim tesislerinden temin edilmiştir. Depolarda düzenli olarak sayımı yapılan¹²⁴ ve eksikliği halinde acilen temini istenilen malzemelerin başında dolu veya boş hartuç keseleri gelmiştir.¹²⁵ Kale muhafızı olarak adlandırılan komutan tarafından gerekli sayım yaptırıldıktan sonra mevcutta bulunan başta hartuç olmak üzere diğer malzemelerin ne kadar süreyle yeteceği belirtildikten sonra ihtiyaç duyulan hartuç kesesinin kaç adet olduğu, bunların çapının ne olmasının gerektiği, şayet boş gönderilecekse dolumları için yeterli miktarda barutun da gönderilmesi talep edilmiştir.¹²⁶ Gönderilen talep yazılarında çoğu zaman istenilen hartuç kesesinin çapı belirtilmiş olsa da kimi zaman kesenin çapının belirtilmediği durumlar da olmuştur. Bu gibi durumlarda hartuç kesesi dışında kalan ve niteliği kesin bir şekilde belirtilen malzemelerin sevkiyatı gerçekteştirilmiş olup istenilen hartuç kesesinin hangi çapta olacağının belirtilmesinden sonra sevkiyatın yapılacağı belirtilmiştir.¹²⁷ Kalede hartuç kesesinin kullanılacağı topun çapı net bir şekilde tespit edildikten sonra güvenlik noktasında bir zafiyet yaşanmaması adına

için 1000 adet mehtap, hartuç lazimesi için 50 vukkiye çeriş ve ser tomar lazimesi için 500 adet post-ı ganem gönderilmesi istenmiştir; *BOA. C.AS. 1155/51354.*

¹²³ Salim Aydüz, *a.g.e.*, s. 442-443.

¹²⁴ Veysel Göger, "Diyarbakır Kalesi Cephanesi 1740-1746", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2019), s. 53.

¹²⁵ *BOA. AE.SABH.I. 294/19717. H.1202/M.1788*, Belgrad muhafızının isteği doğrultusunda Ordu-yı Hümâyun mevcudundan serian 2000 adet frengi şali hartuç, 10 adet çanta hartuç, 2 adet hartuç sandığı gönderilmiştir; *BOA. C.AS. 989/43216. H.1205/M.1791*, Ruscuk Kalesi'nin ihtiyaçı olan 25 vukiyye fitil-i mısri, 40 deste kağıt hartuç ve mühimmat-ı sairenin gönderilmesi istenmiştir.

¹²⁶ *BOA. C.AS. 828/35251. H.1240/M.1825*, Vidin Muhafızı İbrahim Paşa tarafından gönderilen yazıda, Vidin Kalesi mühimmat ambarından, şali hartuç, hartuçluk kağıt ve fünüye gibi malzemeler mevcutsa da az kaldığı, şimdilik lazım olan 1,5 vukiyyelik 10 sandık hartuç, 100 top hartuçluk kağıt, 5 sandık fünüye, 1,5 vukiyyelik 100 adet çerha tomarı talep edilmiştir. Malzemelerin Tophâne-i Âmire'den deniz yoluyla Varna İskelesi'ne oradan Ruscuk'a ve buradan da Tuna sefineleriyle kaleye nakledilmesi ve güzergâh üzerindeki görevlilere emirler yazılması istenmiştir.

¹²⁷ *BOA. C.AS. 67/3139. H.1205/1790*, Gelegra Muhafızı Ahmed Paşa'ya gönderilen hükümde, Gelegra Kalesi için bundan önce Ordu-yı Hümâyun mevcudundan 30 kantar barut-ı siyah gönderildiği, istenilen plankate, zincir, salkım ve hartucun bilinmediğinden hangi çapta malzemenin istendiği sorulmuştur.

talep edilen miktarda ve çaptaki hartuç kesesinin Tophâne-i Âmire'den gönderileceği bildirilmiştir.¹²⁸ Yukarıda da belirttiğimiz üzere hartuç kesesinin sevkiyatı noktasında kalenin denize olan mesafesi dikkate alınarak buna göre karayolu veya denizyoluyla sevkiyatın gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Sevkiyatın sorunsuz bir şekilde tamamlanmasından sonra gönderilen malzemelerin kale içerisinde depolandığına dair yazı İstanbul'a gönderilmiştir.¹²⁹

Uzun ve meşakkatli bir sürecin ardından kalelere nakli tamamlanan hartuç keselerinin zayi olmadan verimli bir şekilde kullanılması ve olası bir savaş halinde kaleden daha isabetli atışlar yapılabilmesi adına topçuların düzenli olarak atış talimi yapması gerekmiştir. Genellikle haftada bir veya iki kere yapılan atış talimleri sırasında yoğun bir şekilde hartuç kesesi ve barut kullanılmıştır. Yapılan talimlerin düzenli bir şekilde devam etmesinden dolayı kısa süre içerisinde kalenin cephanesindeki hartuç kesesi ve barut gibi malzemeler kısa sürede tükenme noktasına gelmiştir. Bu durum karşısında güvenlik zafiyeti yaşanmaması adına atış talimlerinde kullanılan malzemenin cephaneye konulması gerekmiş olup ihtiyaç duyulan malzeme İstanbul'dan talep edilmiştir. Meseleye H.1201/M.1787 tarihinde Anabolu Muhafızı Vezir Mustafa Paşa tarafından gönderilen yazıyı örnek olarak verebiliriz. Mora Ceziresi'nde Anabolu, İç Kale, Palamidi ve Kastel-i Bahri Kalelerinde toplam 165 pare topun mevcut olduğu ve haftada iki defa sürat toplarıyla talim yaptığından şu an cephane olsa bile on güne kifayet edecek kadar barut ve kurşunun kaldığı belirtilmiştir. Bunun üzerine bahsi geçen kalelere 1194 senesinden 1200 senesine kadar toplam ne kadar barut, kurşun ve topun gönderildiği ifade edilerek Topçubaşı Ağa'nın da oluruyla sürat topçularının talimi için sarfedilen miktarda malzemenin gönderilmesine karar verilmiştir.¹³⁰

¹²⁸ BOA. C.AS. 414/17154; BOA. C.AS. 428/17770. H.1245/M.1829, Midye ve havalisinin muhafızı Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde, bölgenin muhafazası için gerekli olan 3 ve 5 çaplarında dane ve hartucun Tophâne-i Âmire'den hazırlanarak gönderileceği yazılmıştır. Yazıya göre Tophâne-i Âmire'den 5 çapında 250 obüs hartucu, 5 çapında 250 balyemez hartucu ve 3 çapında 500 balyemez hartucu gönderilmiştir.

¹²⁹ BOA. HAT. 130/5396. H.1222/M.1807, Limni Kalesi'nin lazimesi için gerekli olan 40 kantar siyah barut, 10 sandık fişek, 200 adet yuvarlak, 300 adet tirşe ve kağıt hartuç, 100 adet kazma ve küreğin cephaneye yerleştirildiği belirtilmiştir.

¹³⁰ BOA. AE.SABH.I. 306/20519.

Kale	Kağıt Hartuç/ Deste	Kurşun/Kantar	Barut/Kantar
Anadolu	25	10	50
İç Kale	15	6	30
Palamidi	15	6	30
Kastel-i Bahri	15	8	40
Toplam	70	30	150

Sonuç

Osmanlı Ordusu'nun ateş gücünün devamlılığını sağlama noktasında önemli malzemelerin başında gelen hartuç kesesi başta savaş sırasında kara ordusu ve donanmada olmak üzere ülke savunmasının ilk başladığı nokta olan kaleler ve ordunun çeşitli sınıfına mensup askerin talimlerinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Oldukça geniş bir askeri faaliyet alanında kullanılan farklı türden toplar sebebiyle hartuç kesesinin üretim aşamasında bir standartlaşmaya gidilememiştir. Üretim aşamasında ilk olarak hangi tür top için kesenin imal edileceği belirtilmiş olup bu sayede envanterde bulunan her toptan faydalanılmıştır. Üretim ilk aşamasında ihtiyaç duyulan çeşitli türden bez, kağıt, deri ve barut temini noktasında büyük bir sıkıntı yaşanmamıştır. Bunda şüphesiz ki Tophâne-i Âmire, Baruthâne-i Âmire ve Cebehâne-i Âmire'nin koordineli bir şekilde çalışması etkili olmuştur. Geniş Osmanlı coğrafyası içerisinde ihtiyaç duyulan malzemeler kolaylıkla temin edildiğinden devlet stratejik açıdan olduğu kadar yüzbinlerce kuruşu ülke içerisinde tutarak ekonomik açıdan elini güçlendirmiştir. Üretim aşamasında nispeten malzeme kalitesizliği veya insan kaynaklı hatalardan dolayı aksamalar yaşanmış olsa da kısa süre içerisinde zayi olan malzemenin yerine yenisi tedarik edilmiştir. Nispeten sorunsuz bir şekilde üretim aşamasının tamamlanmasından ardından hartuç kesesinin kullanılacağı yere sevki kara veya yerleşkenin konumuna göre denizyoluyla sağlanmıştır. Özellikle karayoluyla yapılan sevkiyat sırasında malzemenin zayi olmaması adına hartuç keselerinin doldurulacağı sandıklar ve arabaların güzergâh boyunca iklim ve doğa koşullarından minimum düzeyde etkilenmesi için uğraşmıştır. Bu açıdan keçe ve kösele yoğun bir şekilde izolasyon malzemesi olarak kullanılmıştır. Bunun dışında olası bir hırsızlık durumunun önüne geçebilmek adına sevkiyatta kullanılacak arabalara çeşitli türden kilitler vurulmuştur. Denizyoluyla yapılacak sevkiyatta ise öncelikli olarak

malzemenin türüne ve miktarına uygun geminin temine çalışılmıştır. Bu aşamada donanmaya ait gemiler kullanıldığı kadar Müslüman ve Gayrimüslim kaptanlara ait gemilerin kiralanması yoluna da gidilmiştir. Yapılan navlun sözleşmelerinde gemiye yüklenecek hartuç kesesinin türü ve miktarı belirtildikten sonra nakliye bedelinin ne kadar olduğu ve bu rakamın ne kadarlık kısmının sevkiyattan önce ödeneceği belirtilmiştir. Genel olarak hartuç kesesinin üretiminden askeri yerleşkelere sevkine kadar geçen süreçte büyük bir sorunla karşılaşılma-ş olup yaşanan ufak tefek problemler de devlet yöneticilerin itinalı ve koordineli bir şekilde çalışması neticesinde kısa sürede çözüme kavuşturulmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri

Sultan I.Abdülhamid (AE.SABH.I): 248/16566, 294/19717, 306/20519, 346/24207.

Sultan II.Mahmud (AE.SMHD.II): 35/2208, 49/3171.

Sultan III.Selim (AE.SMSL.III): 10/473, 205/12190, 220/12925, 258/14941.

Cevdet

Askeriye (C.AS): 67/3139, 88/4090, 110/4964, 135/5996, 137/6075, 140/6220, 161/7078, 219/9333, 296/12298, 311/12852, 333/13802, 348/14412, 350/14480, 381/15734, 384/15869, 392/16184, 400/16513, 414/17153, 414/17154, 428/17770, 462/19292, 521/21768, 578/24318, 603/25432, 609/25683, 616/25982, 713/29925, 768/32485, 782/33117, 828/35251, 884/37976, 905/39031, 906/39055, 908/39167, 917/39604, 923/39889, 944/40969, 947/41090, 957/41610, 958/41633, 975/42461, 984/42917, 988/43115, 989/43216, 1088/48004, 1129/50096, 1131/50225, 1138/50560, 1155/51354, 1171/52159, 1194/53400.

Bahriye (C.BH): 44/2095, 50/2398, 53/2493, 53/2502, 69/3270, 69/3276, 76/3628, 77/3689, 154/7335, 169/7952, 200/9371, 210/9809, 223/10380, 267/12328.

Hatt-ı Hümayun (HAT): 130/5396, 573/28114, 1255/48594.

Topkapı Sarayı

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri (TS.MA.d): 7213.

Kitap ve Makaleler

Agoston, Gabor, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yay. Haz. Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Agoston, Gabor, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. M. Fatih Çalışır), Timaş, İstanbul 2015.

Aksan, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (Çev. Gül Çağlı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Aydın, Mahir, "Kaleler", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Aydın, Yusuf Alperen, *Sultanın Kalyonları Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*, Küre Yayınları, İstanbul 2011.

Aydüz, Salim, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, T.T.K., Ankara 2006.

Bennet, Matthew-vd., *Dünya Savaş Tarihi Erken Ortaçağ Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler 500-1500*, C.1, (Çev. Özgür Kolçak), Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

Bostan, İdris, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalçık Armağanı-I*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2009.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, T.T.K., Ankara 2003.

Bostan, İdris, *Osmanlılar ve Deniz, Deniz Politikaları-Teşkilat-Gemiler*, Küre Yayınları, İstanbul 2017.

Bulunur, Kerim İlker, "16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Taşımacılığı: Navlun ve İskerçe Sözleşmeleri", *History Studies*, 6/3, (2014), s. 89-102.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

Chase, Kenneth, *Ateşli Silahlar Tarihi*, (Çev. Fusun Tayanç-Tunç Tayanç), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Demircan, Yasemin, "1720 Tarihli Tahrir Defterine Göre Nakşa Adası'nda Yapılan Düzenlemeler ve Reâyânın Durumu", *Bellekten*, 73/268 (2009), s. 671-680.

Erbaş, Fatih, *Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi, 19. Yüzyılda Donanmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Göger, Veysel, "Diyarbakır Kalesi Cephanesi 1740-1746)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2019), s. 46-62.

Gölen, Zafer, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, T.T.K., Ankara 2006.

Mantran, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C.II, (Çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan), T.T.K., Ankara 1990.

Örenç, Ali Fuat, “Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii”, *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş, İstanbul 2017.

Özcan, Abdülkadir, “Biniş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6 (1992), s. 184-185.

Pakalın, Mehmet Zeki, “Hartuç”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Panzac, Daniel, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, (Çev. Ahmet Maden-Sertaç Canpolat), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Rice, Rob-vd., *Dünya Savaş Tarihi Erken Modern Çağ Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler 1500-1763*, C.2, (Çev. Özgür Kolçak), Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

Tekin, Zeki, “İstanbul Debbaghâneleri”, *OTAM*, 8 (1997), s. 349-364.

Tetik, Fatih-Serdal Soyluer, “Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii”, *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş, İstanbul 2017.

Uyar, Mesut-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, T.T.K., Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, C.2. T.T.K., Ankara 1988.

Veinstein, Gilles, “Büyüklüğü İçinde İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.1, (Yay. Yön. Robert Mantran), Say Yayınları, İstanbul 1991.

Yeşil, Fatih, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

Yeşil, Fatih, *Trajik Zafer Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz’deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Yeşil, Fatih-Ömer Gezer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Sürat” Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim Muharebe Performansı ve Nizâm-ı Cedid”, *Osmanlı Araştırmaları*, 53 (2018), s. 231-285.

Yıldırım, Filiz, *Nazlı Tuna’nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019.

Yıldız, Gültekin, “Kara Kuvvetleri”, *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş, İstanbul 2017.

Zorlu, Tuncay, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

EKLER

EK-1. H.1202/M.1788, Ordu-yı Hümâyun'da mevcut sûrat ve obüs toplarının lazimesi için imal olunan hartuçlar ve hartuçların vaz'ı olduğu kapaklı arabaların lazimesi için gerekli olan 97 adet posta kilidinin gönderilmesine dair. (BOA. C.AS. 1138/50560.

Extended Abstract

With the Battle of Kosovo I, cannon began to be used in the Ottoman Army and significant progress was made in the field of cannon. In a short period of time, the Ottoman Empire, which reached the level of knowledge and technology capable of making the cannons that would be used in the siege of castles located in difficult and rugged terrain in mobile foundries, was at an advanced level in this field compared to European States. Especially the destructive power of the cannons used during the conquest of Istanbul during the reign of Fatih set an example for other states. The firepower of the Ottomans showed itself well in the wars of Çaldıran, Mercidabık, Ridaniye and Mohaç, and although it reached its peak during the reign of Sultan Süleyman, the technological superiority passed to Europe in the following periods. During the wars with Austria, it was seen that the Ottoman firepower began to lag behind the Austrian firepower, and activities were undertaken to increase the army's firepower. At this point, in order to increase the firepower of the army, it was necessary to produce various types of gunpowder in abundance and of high quality in gunpowder factories within the country, especially in gunpowder factories such as Baruthâne-i Âmire, Salonica, Gallipoli and Azadlu. The finished gunpowder was filled into hartuç pouches to be used in the cannons that were shipped with the army during the campaign, in the castles, which we can call the nerve endings of the country, and in the navy ships that were responsible for ensuring the security of the country in Ottoman territorial waters.

Derived from the Italian word "cartuccia", which means cylinder or funnel metal container or paper pouch, and used in Ottoman military terminology to refer to the casing in which one shot of gunpowder is placed, hartuç was also called hartuç pouch or cartridge because it was usually produced in the form of a pouch. This material, which was pushed into the bottom of the cannon by means of an iron rod and in a way ensured the continuity of the army's firepower, prevented the filling of the cannon with more or less gunpowder than its capacity and prevented possible problems such as explosions. At this point, the hartuç pouch, which was used extensively in the Ottoman Army, did not have a specific standard, but was produced by the coordinated work of the Tophâne-i Âmire, Baruthâne-i Âmire and Cebehâne-i Âmire according to the type and ballistic characteristics of the cannon it was used in.

The Tophâne-i Âmire was mainly responsible for the production phase of the hartuç pouch, and the production of the pouch began with a letter to the Tophâne-i Âmire. In the incoming requests, it was first specified in which field the hartuç pouch would be used. At this point, areas such as castle and border protection, battlefields and training come to the fore. After specifying the area

of use of the pouch, the preparation of the pouch for which type of cannon was emphasized. During our study period, the cannons used in the Ottoman Army were classified according to the weight of the projectile in mines (1 mines: 1282 grams) rather than the width of the muzzle. However, in the documents, the terms "mines" and "diameter" are often used together. In general, since different types of cannons were used in the army, there was no standardization in the hartuç pouches needed. The military production facilities, which had a very flexible production capability in this regard, adopted a production approach according to the diameter and ballistic properties of the cannon instead of producing a standard size of hartuç pouch. When we look at the requests received at this point, we can see that the requests were mainly for the preparation and shipment of howitzer, speed, sledgehammer and a small number of colomborne type cannons, which were used extensively in various classes of the army, in sizes ranging from 0.5 to 14 kilos or in diameter. After the physical and ballistic properties of the ball were determined, the necessary materials were procured for the manufacture of the desired type and size of the hartuc. At the production stage, it was first decided from which type of material the hartuc pouch would be manufactured. Although hartuc pouches were mainly produced from various types and qualities of viscose, paper and felt, sometimes they were also produced from the sail cloths of navy ships, also known as kirpas. Although the Cebehâne-i Âmire was responsible for the supply of the necessary viscose and paper, materials were also requested from the Tersâne-i Âmire in times of need. However, in cases where there was not enough material in the warehouses belonging to the state, the necessary material was exchanged in order to ensure that production could continue in a healthy manner and to prevent any weakness. In this respect, materials such as Tophane, Eyüp and Yedikule Debbaghouses and leather, etc. were procured from merchants at below-market prices through Kasapbaşı or from semi-private facilities that operated solely to produce for the state.

There is a fluctuation in the type and quantity of hartuc exchanged during the period we are analyzing. The political conjuncture of the period undoubtedly played a role in this, and during times of war, higher quantities of hartuc were procured than usual. At this point, it is highly probable that hartuc exchanges were made beyond the purchases we have been able to identify. Despite the fluctuations in the quantity of hartuç, we observe that the miri price remained flat and the unit price of the shirshah supplied from the debbaghouses for the navy was lower.

After the supply of the hartuc material, the manufacturing phase started. During the manufacturing phase, a type of adhesive called çeriş was used especially for gluing the paper hartucs, and this adhesive was requested to be

sent during the supply of the paper hartucs. After the pouch was manufactured, the pouch was then filled with gunpowder. At this stage of production, a letter was sent from Tophâne-i Âmire to Baruthâne-i Âmire or Cebehâne-i Âmire stating the type and quantity of gunpowder required. If there was the required amount of gunpowder in the warehouses, it was shipped without wasting time. Although most of the time the hartuc pouches were sent to the desired regions full, sometimes the prepared hartuc pouches were sent empty due to reasons such as the urgency of the situation, the difficulty of transportation or the insufficient amount of gunpowder on hand. Although the empty pouches were filled at the destination, in cases where the amount of gunpowder in the region was insufficient to fill the pouches, a separate request was made for gunpowder.

In general, when we look at the production of hartuç pouches, although there is not a very big problem, minor problems have also arisen as in every production stage. One of the main problems in this regard was that the desired number of hartuç pouches was not ready. The correspondence focused on the number of pouches that were ready, if there was a shortage, how many pouches there were, and how many days it would take to produce and ship the missing amount. Another problem experienced during the production of khartuç was the low quality of the materials to be used in the production of the pouches or the fact that they were not suitable for the production of pouches of the desired diameter. At this stage of production, the opinions of experts, called experts, were sought to determine whether the material at hand was suitable for production. If a negative opinion was expressed, it was requested that the materials be re-sourced for production and that the materials be disposed of or used in the production of various military materials without causing public loss. In addition to the problems caused by the poor quality of the material, there have also been problems caused by the loss of material due to faulty operations during the production phase. In such cases, the amount lost was specified and the required amount was requested from the relevant authorities without losing time. In addition to the quality or faulty production of the Hartuçluk pouch material, problems were also experienced due to the lack of gunpowder. Although large quantities of gunpowder were sent to fill the hartuç pouches to be used in various units of the army, especially in times of war, there were cases where the amount sent was insufficient to meet the need. In such cases, firstly, the amount of gunpowder previously sent and where it was spent was mentioned, then the amount of the newly requested gunpowder and the type of gunpowder to be used in the production of hartuç was specified, and the relevant authorities were clearly informed that if the requested amount of gunpowder did not arrive, hartuç production would be disrupted.

Although many of the weapons needed for the modernization of the army during our study period were imported from abroad, at the point of hartuç pouch production, the state has shown the ability to procure the materials it needs from within the country at a self-sufficient level without being dependent on foreign countries. This situation not only strengthened the state's hand strategically, but also ensured that hundreds of thousands of cents remained within the country.

Following the completion of the production phase in a relatively trouble-free manner, the hartuç sacs were shipped to the place where they would be used by land or by sea depending on the location of the settlement. Especially during the shipment by road, efforts were made to ensure that the crates and carts in which the hartuç pouches would be filled were minimally affected by climatic and natural conditions along the route in order to prevent the loss of the material. In this respect, felt and leather were used extensively as insulating materials. In addition, various types of locks were applied to the carts to be used in the shipment in order to prevent any possible theft. For the shipment to be made by sea, first of all, the ship suitable for the type and quantity of the material was tried to be procured. At this stage, ships belonging to the navy as well as ships owned by Muslim and non-Muslim captains were rented. In the freight contracts, after specifying the type and quantity of hartuç sac to be loaded on the ship, the transportation cost and how much of this amount would be paid before shipment were specified. In general, no major problems were encountered in the process from the production of hartuç sacs to their shipment to military settlements, and minor problems were solved in a short time as a result of the careful and coordinated work of state administrators.